

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

MARKO KOPRIVC

Mentor: red. prof. dr. Igor Lukšič

EDVARD KARDELJ IN NACIONALNO VPRAŠANJE

diplomsko delo

Ljubljana 2005

KAZALO

1.	UVOD	3
1.1.	CILJI DIPLOMSKEGA DELA	3
1.2.	METODOLOŠKI DEL	4
2.	MARXOVO IN ENGELSOVO RAZUMEVANJE NACIONALNEGA VPRAŠANJA	5
3.	PRISPEVEK EDVARDA KARDELJA K SLOVENSKEMU NACIONALNEMU VPRAŠANJU	10
3.1.	OBDOBJE PRVE JUGOSLAVIJE IN RAZVOJ STALIŠČ KPJ IN EDVARDA KARDELJA DO NACIONALNEGA VPRAŠANJA	10
3.1.1.	ZAČETEK TEORETIČNEGA DELOVANJA EDVARDA KARDELJA	13
3.1.2.	NACIONALNO VPRAŠANJE KOT ZNANSTVENO VPRAŠANJE ..	14
3.1.3.	USTANOVNI KONGRES KPS	16
3.1.4.	RAZVOJ SLOVENSKEGA NARODNEGA VPRAŠANJA	19
3.2.	KARDELJ IN NACIONALNO VPRAŠANJE V ČASU NOB	23
3.2.1.	ZAČETEK VOJNE IN USTANOVITEV OSVOBODILNE FRONTE	24
3.2.2.	JOSIP BROZ TITO: NACIONALNO VPRAŠANJE V LUČI NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA	27
3.2.3.	PRVO ZASEDANJE AVNOJ-A	27
3.2.4.	ZBOR ODPOSLANCV SLOVENSKEGA NARODA	29
3.2.5.	DRUGO ZASEDANJE AVNOJ-A	30
3.2.6.	PRVO ZASEDANJE SNOS-A	31
3.2.7.	USTANOVITEV SLOVENSKE NARODNE VLADE	32
3.3.	KARDELJ IN NACIONALNO VPRAŠANJE V DRUGI JUGOSLAVIJI ...	33

3.3.1.	BOJ ZA DOLOČITEV MEJ.....	33
3.3.2.	OPREDELITEV NACIONALNEGA VPRAŠANJA V JUGOSLAVIJI V ZAČASNI POVOJNI SKUPŠČINI	36
3.3.3.	OPREDELITEV MEDNACIONALNIH ODNOSOV V USTAVI FLRJ IZ LETA 1946	37
3.3.4.	USTAVNI ZAKON FLRJ IZ LETA 1953 – KORAK NAZAJ PRI UDEJANJANJU PRAVIC NARODOV IN REPUBLIK	40
3.3.5.	KARDELJEV PREDGOVOR K DRUGI IZDAJI KNJIGE »RAZVOJ SLOVENSKEGA NARODNEGA VPRAŠANJA«	43
3.3.6.	POLARIZACIJA NA ZAGOVORNIKE CENTRALIZMA IN FEDERALIZMA IN SPREJEM »KOMPROMISNE« USTAVE	45
3.3.7	USTAVA IZ LETA 1974	52
4.	SKLEP	55
5.	LITERATURA IN VIRI	58

1. UVOD

Nacionalno vprašanje je predvsem pri malih narodih, kot je slovenski narod eno od osrednjih vprašanj. Slovenski narod se je dolga leta bojeval za svojo državo, ki jo je v celoti dobil šele leta 1991. Boj za pridobitev samostojnosti in večanja nacionalnih pravic slovenskega naroda pa se je začel že mnogo prej. Slovenci so kot politični subjekt z izrazito politično voljo in narodnim programom v zgodovino stopili kot samostojen subjekt že leta 1848 v tako imenovanem času »pomladi narodov«. V naslednjem stoletju je bilo dogajanje v zvezi s slovenskim nacionalnim vprašanjem zelo intenzivno. Leta 1918 je slovenski narod prvič vstopil v jugoslovansko državo, To so nekateri pojmovali kot preporod slovenskega naroda in kot rešitev nacionalnega vprašanja. Vendar ni bilo tako. Država je bila izrazito unitaristično urejena, malim narodom pa niso bile zagotovljene pravice, ki bi jim morale pripadati. Ves čas prve in druge Jugoslavije so potekale številne razprave in bitke, ki so skušale razrešiti slovensko nacionalno vprašanje. Od začetka tridesetih let prejšnjega stoletja je bil Edvard Kardelj zelo vpet v reševanje slovenskega nacionalnega vprašanja. Pisal je številne študije in knjige ter v času druge Jugoslavije tudi večino ustavnih in drugih dokumentov, ki so obravnavali to vprašanje.

1. 1. CILJI DIPLOMSKEGA DELA

V svojem diplomskem delu se bom osredotočil na prispevek Edvarda Kardelja k reševanju slovenskega nacionalnega vprašanja. Analiziral bom njegov prispevek k slovenskemu nacionalnem vprašanju od začetka njegovega teoretičnega delovanja v tridesetih letih do njegove smrti leta 1979. Kardelj se je začel ukvarjati z nacionalnim vprašanjem kot mlad levo usmerjen intelektualec, v času Socialistične federativne Jugoslavije pa je bil ves čas eden najvplivnejših politikov in teoretikov tedanje države. Najprej bom za lažje razumevanje in zaradi primerjave s Kardeljevimi stališči na kratko predstavil odnos klasičnih marksistov Marxa in Engelsa do nacionalnega vprašanja. V osrednjem delu bom predstavil stališča in prispevek Edvarda Kardelja k nacionalnemu vprašanju, najprej v obdobju prve Jugoslavije, nato v času NOB in nazadnje v obdobju druge, socialistične Jugoslavije, ko je bil Kardelj glavni kreator vseh pomembnejših ustavnih dokumentov in državne ureditve. V zaključku bom predstavil izsledke celotne analize in ugotovil, ali lahko zastavljene hipoteze potrdimo. Zanimivo je tudi, da je kljub svoji marksistični usmeritvi posvečal v svojih teoretičnih delih

in v praktičnem političnem delovanju veliko pozornosti prav nacionalnemu vprašanju, kar sicer ni eno ključnih vprašanj klasičnih marksistov Marxa in Engelsa, pa tudi dotedanje prakse v socialističnih sistemih (Sovjetska zveza).

Moja prva hipoteza, ki sem si jo zastavil, se glasi: *Edvard Kardelj je posvečal nacionalnemu vprašanju mnogo več pozornosti kot klasiki marksizma, hkrati pa je na nacionalno vprašanje gledal tudi celoviteje od marksistov in od meščanskih teoretikov nacionalnega vprašanja.*

Druga hipoteza, ki sem si jo zastavil pa je sledeča: *Edvard Kardelj je s svojim delovanjem in sistemskimi rešitvami pripomogel k rešitvi slovenskega nacionalnega vprašanja, lahko mu pripišemo tudi zasluge pri graditvi slovenske državnosti in samostojnosti.*

1. 2. METODOLOŠKI DEL

V diplomski nalogi se bom temeljito proučeval pisne vire Edvarda Kardelja, ki obravnavajo nacionalno vprašanje. Seznanjal se bom s Kardeljevimi članki in javnimi nastopi iz različnih obdobj, knjigami, raznimi ustavnimi in drugimi dokumenti, katere je soustvarjal tudi Kardelj. Analiziral bom tudi vire številnih drugih avtorjev, ki se tako ali drugače ukvarjajo s Kardeljevim delovanjem. S primerjalno analizo dokumentov iz različnih obdobj, bom skušal ugotoviti, v kakšno smer se je v posameznih obdobjih nagibal Kardeljev odnos do nacionalnega vprašanja. O določenih zadevah se bom posvetoval tudi z zgodovinarji, ki obravnavajo novejšo zgodovino Slovenije. Opravil bom tudi intervju z dvema Kardeljevima najbližjima sodelavcema, Janezom Stanovnikom in dr. Antonom Vratušo ter hčerko Josipa Vidmarja, Živo Vidmar. Stanovnik in Kardelj sta bila v povojnih letih med drugim tudi Kardeljeva šefa kabineta, Stanovnik pa je bil s Kardeljem tudi na povojni pariški mirovni konferenci. V diplomskem delu se bom posluževal tako primarne kot sekundarne analize.

2. MARXOVO IN ENGELSOVO RAZUMEVANJE NACIONALNEGA VPRAŠANJA

V tem poglavju bom predstavil razumevanje naroda in nacionalnega vprašanja z vidika klasičnih marksistov Karla Marxa in Friderika Engelsa. To je zagotovo nujen pogoj za nadaljnje raziskovanje in razumevanje politične misli in prakse Edvarda Kardelja in njegovega odnosa do nacionalnega vprašanja.

Marx in Engels sta višje kot vsako drugo družbeno vprašanje postavljala interese revolucije, zaradi česar sta bila deležna očitkov, da vprašanje naroda in nacionalnega vprašanja postavljata na stranski tir. Imela sta skrajno kritičen in odklonilen odnos do tako imenovanih »nezgodovinskih narodov«, ki so pomagali dušiti revolucije v Evropi. Drugi razlog, da nacionalno vprašanje ni bilo med središčnimi vprašanji Marxsove in Engelsove družbene analize, je treba pripisati dejstvu, da je bila nacionalna ideja v tem času še med poglavitnimi orožji buržoazne vladavine, ki je interes naroda predstavljala kot interes vsakega pripadnika naroda ne glede na načelo razredne pripadnosti. (Rizman, 1980:112)

Med ključnimi Marxovimi deli, iz katerih je razviden njegov teoretični odnos do naroda, je nedvomno Komunistični manifest iz leta 1848. V Manifestu piše o rastoči internacionalizaciji in o svetovnem trgu, katerih posledica je vsestranska odvisnost nacij druga od druge, zato naj bi postala nacionalna enotnost in omejenost bolj in bolj nemogoča. »Buržoazija je z izkoriščanjem svetovnega trga kozmopolitsko oblikovala produkcijo in potrošnjo vseh dežel. Industriji je na veliko obžalovanje reakcionarjev spodmaknila spod nog nacionalna tla.« (Marx, Engels 1908:11) Na narod po Marxu ni več mogoče gledati mimo delitve dela in njenega medija – svetovnega trga. Marx trdi, da je vsa notranja organizacija narodov, vsi njihovi odnosi, izraz določenega načina delitve dela. Zato naj bi bilo po Marxu nujno, da se vse to spreminja hkrati s spreminjanjem delitve dela. (Rizman 1980:114)

Marx in Engels sta v Manifestu zapisala: »Komunistom so tudi očitali, da hočejo odpraviti narodnost, domovino. Delavec nima domovine. Nihče mu ne more ugrabiti česar nima. Proletariat si mora šele osvojiti politično moč, uveljaviti se kot narodni razred in se konstituirati kot narod, zatorej je naroden, seveda ne v meščanskem smislu. Narodnostne posebnosti in razločki narodov zginevajo bolj in bolj z razvojem meščanstva, s trgovsko

svobodo, s svetovnim trgom, z enoličnostjo industrijskega proizvodjanja in njemu odgovarjajočih življenjskih razmer.« (Marx, Engels1908:21) Stavek v Manifestu, da delavci nimajo domovine, po Rizmanu, kljub številnim drugačnim interpretacijam, naj ne bi meril na ukinjanje nacionalnosti. (Rizman1980:119)

V Komunističnem manifestu med drugim Marx in Engels ugotavljata, da »mora proletariat, če hoče izvršiti svojo družbeno-osvobodilno vlogo, najprej zavladati v okviru svojega lastnega naroda, da se mora v njem povzpeti do položaja nacionalnega razreda, da se mora sam konstituirati kot nacija in da je zato še nacionalen, vendar nikakor ne v smislu buržoazije«. Ta teza je bila formulirana predvsem glede na problem proletarske revolucije pri narodih velikih kapitalističnih nacionalnih držav zahodne Evrope, pri tako imenovanih »zgodovinskih« narodih. Pri teh narodih nacionalno vprašanje ni bilo več pereče družbeno vprašanje. (Pleterski1977:480)

Z narodnim vprašanjem se je Marx ukvarjal tudi v »Nemški ideologiji«, v kateri je svetovni trg označil »le kot sinonim za univerzalno konkurenco, ki je šele ustvarila svetovno zgodovino. S tem je postal vsak narod in posameznik odvisen od vsega sveta, uničena je bila samorasla izključnost posameznih nacij. Univerzalna konkurenca se ni spoprijela le s staro vsebino nacionalnosti, temveč tudi s staro vsebino in družbeno funkcijo ideologije, religije, morale itd«. Kljub temu Marx v Nemški ideologiji piše, »da si je buržoazija še vedno obdržala posebne nacionalne interese, prek katerih si zagotavlja privilegirani in ekskluzivni družbeni položaj, na drugi strani pa je velika industrija ustvarila razred, ki ima pri vseh nacijah isti interes in pri katerem je narodnost že uničena«. (Marx vRizman1980:115)

Procesi univerzalizacije in še posebej univerzalnega prevrednotenja vsega obstoječega ne puščajo naroda nedotaknjene, ga pa tudi ne odpravljajo kot zgodovinsko obliko, temveč kot določeni narod v zgodovini. Interpretacije, ki Marxovo razumevanje univerzalizacije enačijo z ukinitvijo nacionalnosti sploh, dodajajo Marxovi razlagi nekaj, česar ni v njej. Tudi v Marxovih razmišljanjih o prihodnji komunistični družbi ni nikjer zaslediti, da bi

brezrazredna družba potegnila s seboj avtomatično tudi breznacionalno družbo. (Rizman 1980:122)

Marxovo razumevanje naroda je mogoče najti tudi v njegovem polemičnem spisu Prispevek k židovskemu vprašanju (1843), v katerem daje brez zadržkov podporo načelu svobode in enakopravnosti vseh razlikujočih se skupin in posameznikov v določeni družbi, ne glede na njihovo religijo ali narodnostni izvor ter popolni emancipaciji vseh manjšin od državljanskih, družbenih in ekonomskih omejitev. Marx se ne zadovoljuje z okviri politične emancipacije, kot sta se z njimi zadovoljili francoska in ameriška revolucija. »V okvirih politične emancipacije je lahko svobodna le država, ne da bi bil svoboden človek ali narodnost, ki se mora kazati le v »himerični« obliki in v pravici do iluzije o ločenosti od človeštva«. Marx v spisu Prispevek k židovskemu vprašanju polemizira z Bauerjem, ki pravi, da se »Židje ne morejo politično emancipirati, ne da bi se korenito emancipirali od židovstva«. Marx trdi nasprotno: »Židje se lahko emancipirajo politično, ne da bi se popolnoma in neprotislovno odrekli židovstvu, zato politična emancipacija sama še ni človeška emancipacija. Če se hočete vi, Židje, politično emancipirati, ne da bi se sami emancipirali tudi človeško, potem polovičnost in protislovje ni le v vas, je v bistvu politične emancipacije. Če ste ujeti v tej kategoriji, potem ste deležni splošne ujetosti. (Marx 1955:169)

Marx ni napadal Žide kot Žide, temveč samo njihovo ujetost v posvetno logiko denarništva in kapitala, ki stoji kot ovira emancipaciji Žida kot Žida kot tudi emancipaciji Žida kot človeka. Predmet Marxove kritike ni bil nikoli etnični ali verski Žid, predmet kritike je bila židovska omejenost družbe, ki jo lahko reši le družbena emancipacija. (Rizman1980:126)

Pri obravnavi odnosa klasikov marksizma do nacionalnega vprašanja moramo spregovoriti tudi o določenih protislovjih, ki se nanašajo na obravnavanje nacionalne problematike v evropskem in še bolj v izvenevropskem prostoru. Predvsem Engelsove enostranske teze so imele velik vpliv na voditelje avstrijskega in nemškega delavskega gibanja ter njihovega odnosa do južnih Slovanov in kolonij.

Ravno pri vprašanju naroda sta se Marx in Engels najtežje otresla vpliva Heglovega idealističnega sistema. Marx, posebej pa še Engels, sta sprejemala Heglovo dihotomno

delitev narodov na »zgodovinske« in »nezgodovinske«. Po tej teoriji naj bi bili narodi, ki niso zmožni državne tvornosti ali pa so svojo državo za dalj časa izgubili, brez zgodovine in nimajo nobene perspektive, saj jih bodo drugi narodi podjarmili in jih vsrkali vase. Med nezgodovinske narode je Hegel uvrstil tudi slovanske narode, za njih naj bi bil značilen prevladujoči odnos gospodar – suženj. To jih onemogoča, da bi se dokopali do nacionalne države in jim zato preostaja vloga pasivnega objekta zgodovine. (Rizman1980:128)

Marx in Engels dihotomije narodov na »zgodovinske« in »nezgodovinske« nista osvojila na isti abstraktni ravni kot Hegel. Heglov filozofski kriterij za to delitev je bil »svetovni duh«, pri Marxu in Engelsu pa revolucija. Lahko bi rekli, da sta klasika marksizma delila narode na revolucionarne in na kontrarevolucionarne.

Neuspeh demokratične revolucije v centralni Evropi v letih 1848-1849 je Engels pojasnjeval s kontrarevolucionarno vlogo posameznih slovanskih narodov (Čehov, Slovakov, Hrvatov, Srbov, Romunov, Slovencev, Dalmatincev, Moravcev, itd.), ki so se bojevali na strani avstrijske imperialne vojske. Engelsov negativni odnos do južnih Slovanov je bil zagotovo podrejen njegovemu siceršnjemu nasprotovanju takratni avtokratski Rusiji. V Rusiji je videl zagrizenega sovražnika revolucije, v panslavizmu pa samo prikrite ruske ekspanzionistične težnje. Engels je v pismu, ki ga je poslal voditeljema socialdemokratske stranke Nemčije Wilhelmu Liebknechtu in Karlu Kautskemu zapisal: »Lahko me vprašate, ali ne čutim nobenih simpatij za majhne slovanske narode in preostanke narodov, ki so kot trije slovanski klini zabiti med Nemce, Madžare in Turke? Zares zelo malo. Vsi balkanski narodi so usmerjeni le k Moskvi. Takšnih ciljev pa ne moremo podpreti. Šele ko se bodo nacionalna prizadevanja teh narodičev otrešla težnje po panslavističnem svetovnem gospostvu, bomo lahko porok za njihovo svobodo.«. (Engels v Rizman1980:132)

Očitno so bile teze Marxa, predvsem pa Engelsa, o razvrščanju narodov med »zgodovinske« in »nezgodovinske« netočne, saj je ravno v Rusiji leta 1917 izbruhnila (uspešna) oktobrska revolucija in vzpostavila prvo »proletarsko« državo. Nikakor pa ne moremo reducirati odnosa klasičnih marksistov do nacionalnega vprašanja zgolj s perspektive njenega konteksta razvrščanja narodov na »zgodovinske« in »nezgodovinske«.

Ob koncu poglavja lahko povzamemo, da je za Marxa in Engelsa narod družbenozgodovinski in ne naravni, nezgodovinski pojav. Temelj naroda niso njegovi zunanji znaki, kot so jezik, skupni značaj, zavest o skupnem poreklu ali politična enotnost, temveč delo in proizvodnja.

3. PRISPEVEK EDVARDA KARDELJA K SLOVENSKEMU NACIONALNEMU VPRAŠANJU

V tem, osrednjem delu diplomske naloge, bom kronološko predstavil Kardeljev odnos in njegov prispevek k reševanju slovenskega nacionalnega vprašanja od začetka njegovega političnega in teoretičnega delovanja v dvajsetih letih prejšnjega stoletja, ko se je začel teoretično v raznih spisih in dokumentih obravnavati to problematiko, pa vse do njegove smrti leta 1979. Najprej bom predstavil razmere v prvi Jugoslaviji pred prihodom Edvarda Kardelja na politično prizorišče in predvsem kakšen odnos je v svojih prvih letih delovanja zastopala Komunistična partija Jugoslavije do nacionalnega vprašanja. V nadaljevanju bom podrobneje predstavil Kardeljeva dela in njegovo angažiranje okoli nacionalnega vprašanja v obdobju prve jugoslovanske države. V nadaljevanju pa si bomo natančneje pogledali njegovo pojmovanje nacionalnega vprašanja v obdobju narodnoosvobodilnega boja in v povojnem obdobju Socialistične federativne republike Jugoslavije, ko je bil na ključnih političnih pozicijah v državi in je veljal za glavnega tvorca jugoslovanskega socialističnega samoupravljanja.

3.1. OBDOBJE PRVE JUGOSLAVIJE IN RAZVOJ STALIŠČ KPJ IN EDVARDA KARDELJA DO NACIONALNEGA VPRAŠANJA

Prva Jugoslavija, najprej Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, nato pa Kraljevina Jugoslavija, je bila izrazito unitaristično urejena. V njej so imeli prevladujočo vlogo Srbi kot najštevilčnejši narod.

V času ideje jugoslovanske združitve v enotno državo so se oblikovali trije osnovni koncepti, dva nacionalistična in demokratično revolucionaren:

- unitaristično – nacionalistični koncept:

Zgodovinski položaj jugoslovanskih narodov je imel usodno vlogo za njihovo stališče do jugoslovanskega vprašanja. Buržoazija jugoslovanskih narodov, predvsem srbska pa tudi hrvaška, ni iskreno sprejela rešitve v jugoslovanskem združevanju. Tako hrvaški kot srbski buržoaziji je odgovarjala samo tista rešitev narodnega vprašanja, ki bi omogočila ekspanzijo njenih interesov. Kot rezultat medsebojnih pogajanj je bila 1. decembra 1918 ustanovljena jugoslovanska država oziroma Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, v kateri so se z novo

»jugoslovansko nacijo« ukinili vsi narodi. Srbska buržoazija je izsilila rešitev; unitaristično – centralistično državo. Ostali narodi, tudi slovenski, v novo nastali državi niso imeli zagotovljenih osnovnih narodnih pravic;

- separatistično – nacionalistični koncept:

ta koncept ima svojo dolgo predzgodovino, najdemo ga lahko v zgodovini vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti. Prav v primeru delovanja Srbov lahko govorimo o zgodovini nacionalistične ideje o »veliki Srbiji«, ki jo je med prvimi formuliral Ilija Grašanin leta 1844. Idejo nato prevzamejo Obrenovići, nato Nikola Pašić in Karadžordževići, svoj vrhunec pa doživi v četniškem gibanju. Pri Hrvatih so zastopali nacionalistični program »velike Hrvaške« predvsem klerikalci, pri tem pa iskali rešitev svojega nacionalnega vprašanja izven jugoslovanske države. Njihova ideja je bila realizirana v ustaški NDH (Neodvisni državi Hrvaški);

- demokratično - federalistični koncept:

ideja demokratične-federativne ureditve SFRJ, ki je nasprotovala vsem nacionalističnim konceptom, ima svoje zgodovinske korenine pri vseh jugoslovanskih narodih in narodnostih. Prve ideje so bile rojene že v ilirskem gibanju, J.J. Strossmayerju, F. Račkem, S. Markoviću in D. Tuconoviču in nenazadnje tudi pri Slovencu I. Cankarju, ki se je opredelil za »zvezno jugoslovansko republiko«. Po njegovem bi se lahko to zedinjenje realiziralo le v primeru zedinjenja enakopravnih in enakovrednih jugoslovanskih narodov.

(Šurčulija, 1982:405-406)

Večina takratnih meščanskih političnih strank je sprejela unitaristično - nacionalistični koncept, predvsem liberalci in socialdemokrati, pozneje pa tudi Slovenska ljudska stranka.

Pri obravnavi pričujoče tematike, pa je posebej zanimivo, kako se je do nacionalnega vprašanja opredeljevala Komunistična partija Jugoslavije (KPJ) in znotraj nje predvsem slovenski komunisti. Po nastanku prve jugoslovanske države so se dotedanje socialdemokratske stranke posameznih dežel združile v KPJ, ki pa je pretrgala s kontinuiteto stališč Srbske socialdemokratske stranke do nacionalnega vprašanja. Stališče srbskih socialdemokratov je bilo, da so Srbi, Slovenci in Hrvati en narod, da imajo en jezik in enake etnične lastnosti. Tako nacionalno vprašanje naj ne bi bilo več pomembno, zato se lahko združeni proletariat posveti boju, v katerem so popolnoma jasna razredna nasprotja, zato se lahko vodi čisti »razredni« boj. Tudi KPJ je v svojih ustanovnih dokumentih gledala na

novonastalo politično tvorbo kot na enonacionalno državo. Vukovarski partijski program, sprejet na vukovarskem kongresu KPJ leta 1920, se niti z besedo ni dotaknil nacionalnega vprašanja. Partija se je postavila na načelo unitarizma, pojem nacionalne suverenosti pa ji je bil popolnoma tuj. K takšnemu unitarističnemu stališču partije je prispevala tudi Kominterneta, ki se je ves čas pogovarjala s Komunistično partijo Srbije in ne Jugoslavije. (Rizman, 1980:267-268)

Leto 1923 je pomenilo v osmišljanju slovenskega nacionalnega vprašanja eno stopnico naprej. Pred volitvami za jugoslovansko narodno skupščino so vse slovenske politične stranke oblikovale svoje programe, kjer so se opredeljevale tudi do slovenskega nacionalnega vprašanja. Tudi KPJ se je takrat jasno postavila na stališče slovenske narodne avtonomije in pravice do samoodločbe. V tistem času je bila sicer KPJ v slovenski javnosti komaj znana in družbeno politično dokaj irelevantna. Bilo pa je to zelo pomembno za prihodnje delovanje. Pokrajinska organizacija KPJ za Slovenijo je že sredi leta 1922 kot prva med jugoslovanskimi komunisti začela opuščati svoje napačno načelo narodnega unitarizma in državnega centralizma. Že v prvomajski številki slovenskega komunističnega glasila Delavske novice 1922. leta je bilo zapisano, »da mora delavstvo voditi samostojno politiko in sicer za konfederacijo svobodnih republik južnih Slovanov, kjer bo vladalo delovno ljudstvo«. (Prunk, 1986:65)

Leta 1923 so se v jugoslovanskem partijskem vodstvu začele polemичne razprave o tem, kakšno stališče naj partija zavzame do nacionalnega vprašanja. Razplamtel se je silovit frakcijski boj. V razpravah sta se izoblikovala dva pogleda na nacionalno vprašanje. Prvega, »desničarskega« je zastopal Sima Marković, drugega, »levičarskega« pa so zastopali Avgust Cesarec, Dj. Cvijić, Kosta Novaković, Moša Pijade in drugi. Sima Marković je videl v nacionalnem vprašanju le boj srbske, hrvaške in slovenske buržoazije, ki samo otežuje razredni boj. Partijska »levica« pa je opredelila nacionalno vprašanje kot revolucionarno vprašanje, ki ne zadeva le buržoazije, temveč vse razrede in sloje v Jugoslaviji. Rešitev je videla v načelu narodov do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve. Na koncu je velik del članstva pa tudi vodstva partije podprl stališča do nacionalnega vprašanja, za katera se je zavzemala partijska levica. Na drugem partijskem kongresu konec leta 1923 ter v začetku leta 1924 v resoluciji tretje državne konference, so komunisti prišli do sklepa, da je v

interesu revolucionarnega proletariata Jugoslavije, da podpira zatirane narode v njihovem boju za narodno osvoboditev in pravico do samoodločbe.

3. 1. 1. Začetek teoretičnega delovanja Edvarda Kardelja

V začetku tridesetih let, natančneje leta 1932, se je Edvard Kardelj vrnil iz zapora v Zabeli pri Požarevcu v Srbiji, kamor ga je takratna nedemokratska Aleksandrova oblast zaprla in hudo mučila zaradi širjenja komunistične ideologije. Takoj po prihodu na prostost je Edvard Kardelj začel s svojim političnim delovanjem. Obnavljati je začel partijske organizacije, ki so bile med Aleksandrovo diktaturo razbite. Prav tako je bilo treba postaviti pokrajinski komite Komunistične partije Jugoslavije za Slovenijo. Njegov najtesnejši sodelavec in tovariš je bil že takrat Boris Kidrič.

Edvard Kardelj je že v prvih letih svojega delovanja razkril svoje sposobnosti misleca in publicista. Kljub temu, da je bil še zelo mlad, je postal eden glavnih ideologov Komunistične partije Jugoslavije. V teh letih je napisal več marksističnih študij in partijskih dokumentov. Janez Stanovnik (2005) mi je v pogovoru dejal, »da je imel glede nacionalnega vprašanja Kardelj - po svojem povratku iz Moskve - teoretično veliko bolj razdelana in jasna stališča kot Tito in pretežen del jugoslovanskega partijskega vodstva, ki so videli glavni problem zgolj v obstoju in pritisku velikosrbske buržoazije«. »Majhne, obrobne narode so podpirali predvsem z vidika njihovega boja proti vplivu te buržoazije«, je prepričan Janez Stanovnik.

Takoj na začetku svojega delovanja leta 1932 se je Edvard Kardelj lotil obravnave nacionalnega vprašanja v eseju z naslovom »Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje«. To delo je bilo izhodišče za druga obširnejša in bolj poglobljena Kardeljeva dela, ki so obravnavala slovensko nacionalno vprašanje. Bil je tudi avtor ustanovnega »Manifesta Komunistične partije Slovenije« in referata »Zakaj ustvarjamo Komunistično partijo Slovenije« (1937). Leta 1939 pa je izšla njegova znamenita knjiga »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«, ki je zagotovo vrhunec njegovega predvojnega teoretičnega delovanja. Vsa ta dela bom v nadaljevanju natančneje predstavil. Edvard Kardelj je v tistem času napisal še številne druge študije, ki pa se neposredno niso vezale na nacionalno vprašanje, zato za obravnavo v pričujočem delu niso zanimive.

3. 1. 2. Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje

Edvard Kardelj si je za svoj prvi idejno teoretični nastop izbral prav nacionalno vprašanje v marksistični interpretaciji. V napredni reviji Književnost je pod psevdonimom Tone Brodar objavljaj podlistek z naslovom »Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje«. V tem delu je zavrnil tako malomeščanski idealistični nacionalizem, kot tudi unitarizem, ki je imel v desnem krilu KPJ takrat ne malo zagovornikov. Dokazal je, da nacionalno vprašanje ni le politično in kulturno vprašanje, temveč je »v svoji osnovi družbenoekonomsko in socialno revolucionarno vprašanje«. Povod za to Kardeljevo delo je bil izid Vidmarjeve knjige Kulturni problemi slovenstva. Zelo kritičen je bil do Vidmarjevega pojmovanja naroda. Poudarjal je, da je narodno vprašanje »širok kompleksen družbeni pojav, ki zajema celo družbeno nadstavbo«. Napadel je vse, ki pripisujejo slovenskemu narodu »prirojeno liričnost«, »božansko imaginarnost«, katolicizem in podobno. V svoji marksistični doslednosti je spodbijal »neznanstvene« opredelitve, po katerih je narod apriorna bitnost, produkt prirode ali celo sama čista »čud«. (Šetinc, 1979:32-33)

Kardelj je v tej razpravi spregovoril tudi o perspektivah narodov. Dejal je, da medtem, ko fašizem dviguje umetne zidove med narodi, razvoj produkcijskih sil prometa in moderne industrije nezadržno krči pota k zблиževanju narodov in k ustvarjanju občečloveške kulture. Hkrati je pozval na odločen odpor proti vsem pritiskom na zatirane narode, proti težnjam za gospodarsko hegemonijo, ki je prisotna v raznih ideologijah. Pravi, »da je ideja naroda borbena sredstvo za socialno osvoboditev človeštva«. Na koncu Kardelj zaključil: »stališče nas marksistov je, da ima vsak narod pravico do samostojnega življenja, toda takšno svobodo je mogoče izbojevati samo z vztrajnim bojem delovnega ljudstva, ker nacionalno jedro v svojem bistvu ni kulturni, temveč socialni problem, pa se zato kot hegemon v tem boju vse bolj afirmira proletarijat. (Kardelj, 1989: 48-50)

Josip Vidmar, avtor knjige »Kulturni problem slovenstva«, ki naj bi bila povod za to Kardeljevo delo, se v »Obrazih«, ki jih je napisal ob Kardeljevi smrti leta 1979, tako spominja takratnih dogodkov in vzrokov za nastanek te njegove knjige. Vidmar pravi, da je bil vzrok za nastanek knjige »Kulturni problem slovenstva« poniževalni odnos do slovenstva v času Aleksandrove diktature, na kar se niso znale odzvati tudi slovenske vodilne stranke. »Prišlo je do presramotnih dogodkov, vse od trganja Cankarjevih besedil iz slovenske

čitanke za višje razrede srednjih šol. Nič ni čudnega, da se mi je naposled vse to uprlo in napisal sem svojo knjižico *Kulturni problem slovenstva*, da bi si dal duška in da bi se s svojo deklarativno spovedjo opral vsaj sam pred seboj.« Vidmar poudarja, da je bila ta knjiga izrazito apolitična, saj je bil v tistem času še politično neprebujen. »Navzlic tej moji apolitičnosti pa se je zgodilo, če smem verjeti Bratku Kreftu, da je ta knjižica skoraj usodno posegla v življenje politika, tovariša Kardelja. Takrat v letu 1932, mu je redakcijski odbor komunistične Književnosti zaupal kritiko tega mojega eseja. Kardelj je nalogo sprejel in je nato skoraj celo leto priobčeval v reviji razpravo z naslovom *Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje*.« Vidmar med drugim v *Obrazih* tudi piše, da je bila Kardeljeva kritika izrazito neprijazna in napadalna. Sprašuje se tudi zakaj se je Kardelj znanstveno lotil kritizirati tematiko, ki je bila zanj osebna, celo intimna. Kljub temu, pa Vidmar pričujočemu Kardeljevemu tekstu pripisuje velik pomen, saj so se s tem Kardeljevim delom z nacionalnim vprašanjem sistematično začeli ukvarjati tudi komunisti. Zapiše tudi, »da je Kreft mnenja, da je ta naloga Kardelja navedla na njegovo pravo področje, zakaj že pet let kasneje, leta 1938, je spisal v preiskovalnem zaporu svojega znamenitega Speransa, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, ki je pač očitno povezan z njegovo kritiko o moji knjižici.« (Vidmar, 1985:582-583)

O razlogih za takratne polemične razprave z Vidmarjem in pisanjem teksta »*Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje*« je leta 1975 spregovoril Edvard Kardelj v prispevku za monografijo o J. Vidmarju z naslovom »*O slovenstvu i jugoslavenstvu*«. Kardelj se tako spominja: »Moj prvi stik z Josipom Vidmarjem je bil polemičen. Takrat sem v ljubljanski Književnosti objavil serijo člankov s kritičnim pogledom na Vidmarjevo razpravo »*Kulturni problem slovenstva*«, ki se je ukvarjala s kulturnimi in političnimi aspekti slovenskega nacionalnega vprašanja. Danes kritično gledam na določene teoretične teze te polemične razprave. Takrat je bila za nas marksiste takšna polemična razprava nujna, ne samo zaradi teoretičnega razčiščevanja nacionalnega vprašanja z marksistične perspektive, ampak tudi zato, ker je prispevala k izgradnji lastnega koncepta strategije in taktike pri zgodovinskem reševanju slovenskega narodnega vprašanja, katerega je ustvarjalo in moralo ustvariti revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji. Glavni cilj moje polemike z Josipom Vidmarjem je bil opozoriti na zgodovinsko nujnost, da je boj za popolno afirmacijo samostojnosti slovenskega naroda in za njegovo osvoboditev lahko uspešen le, če se poveže z bojem delavskega razreda za socialistično revolucijo.« (Kardelj v Vidmar, 1986: 9)

»Kardelj je Vidmarju očital predvsem biologističen odnos do eksistencialnega vprašanja nekega naroda. Vidmar je v knjižici premišljeval o nastanku nekega naroda, njegovi rasti in življenju ter smrti, slovenstvo pa je zanj do tedaj živelo kot narod le v kulturni sferi, kar za Kardelja kot družboslovca ni bilo sprejemljivo,« je izjavila Živa Vidmar. (2005)

Janez Stanovnik (2005) takole komentira takratni spor med Vidmarjem in Kardeljem: »Kardelj je prvotno zelo ostro in kategorično kritiko Vidmarjevih stališč v zvezi z nacionalnim vprašanjem pozneje nekoliko omilil. V tem je bilo očitno nekaj taktiziranja, nedvomno pa je bila to tudi posledica medvojnih pogovorov med Kardeljem in Vidmarjem. Predvsem pa je treba upoštevati, da je Vidmar kasneje v celoti sprejel Kardeljeve teze o nacionalnem vprašanju.«

Lahko bi rekli, da je celotno Kardeljevo delo »Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje« v bistvu neke vrste teoretična podlaga za obrambo načela samoodločbe za slovenski narod, za druge jugoslovanske narode ter za ostale narode sveta. Kardeljeva razprava je imela številne odmeve v drugih jugoslovanskih partijskih organizacijah, pa tudi izven Jugoslavije.

3. 1. 3. Ustanovni kongres KPS

Ustanovitev Komunistične partije Slovenije je bila formalna izvršitev sklepa četrte državne konference KPJ, ki je bila konec leta 1934 v Ljubljani. Takrat so sklenili, da je treba znotraj KPJ ustanoviti Komunistično partijo Hrvaške, Komunistično partijo Slovenije in pozneje tudi komunistično partijo Makedonije.

Ustanovni kongres Komunistične partije Slovenije je potekal ponoči iz sedemnajstega na osemnajsti april 1937 na Barličevi domačiji na Čebinah nad Trbovljami. Takrat se je Edvard Kardelj vrnil iz inozemstva v Parizu. Ustanovni kongres je bil organiziran v največji tajnosti. Kongres je napovedal širjenje političnega vpliva komunistov, ki so bili do tedaj marginalna stranka, saj je slovenska pokrajinska organizacija v tem času štela manj kot štiristo organiziranih članov. Obenem je nakazal spremembo politike, ki je v ospredje postavila nacionalno vprašanje in ogroženost pred fašizmom ter povezovanje z levimi in

sredinskimi strankami na ljudskofrontni osnovi. Osnovna teza kongresa je bila, da mora odgovornost za usodo slovenskega naroda prevzeti delavski razred, v skladu s Cankarjevim geslom: »Na meni, na mojih plečih delavca – proletarca leži bodočnost slovenskega naroda, naroda proletarca«. V jugoslovanskih razmerah je ustanovitev Komunistične partije Slovenije in Komunistične partije Hrvaške pomenila začetek federalizacije jugoslovanske partije. (Repe, 2003:225)

Osrednji dokument kongresa Manifest ustanovnega kongresa KPS je napisal Edvard Kardelj in s tem postal glavni ideolog Komunistične partije Slovenije in pozneje tudi jugoslovanske partije, kar je ostal do svoje smrti. Osrednjo pozornost v manifestu je namenil ravno slovenskemu nacionalnemu vprašanju in veliki nevarnosti fašizma in nacizma, ki je ogrožala slovenski narod. Manifest se začne z nagovorom: »DELAVCI, DELOVNO LJUDSTVO, SLOVENCII!« Že samo dejstvo, da je posebej »nagovoril tudi Slovence in ne zgolj delovno ljudstvo in delavce, je zgovoren dokaz, da je bilo vprašanje obstoja slovenstva zanj ključnega pomena, kar pa ni povsem v skladu s klasično marksistično ideologijo, ki postavlja nacionalno emancipacijo ob rob emancipaciji proletariata.

Edvard Kardelj v prvem delu Manifesta opozarja na veliko nevarnost fašizma in nacizma, katerega cilj je uničenje slovenskega naroda. V Manifestu vizionarsko zapiše: »Na usodo našega, stoletja mučenega in zatiranega slovenskega naroda, ki je pretrpel v svoji zgodovini vse, kar more pretrpeti majhen narod, nikoli svoboden narod, se grozeče kopičijo oblaki, ki jim ni primere v njegovi zgodovini. Na kocko je postavljen njegov narodni obstoj v trenutku, ko je on sam – zaradi razcepljenosti in neenotnosti – neoborožen in nesposoben za obrambo. Nadalje ugotavlja: Slovenski narod je med tistimi, ki jih ta osvaja in vojna politika hujskačev najbolj ogroža. Slovenija leži na križišču, kjer se sekajo poti na Balkan in odtod dalje na Bagdad, pot iz srednje Evrope prek Trsta na Sredozemsko morje ter pot iz Italije v Podonavje. To jasno dokazuje veliko pomembnost Slovenije tako za Hitlerja kot za Mussolinija, in nobenega dvoma ni, da je Slovenija ena tistih dežel, po kateri nameravajo fašistični roparji najprej stegniti svoje roke... Slovenski narod je pred to nevarnostjo danes popolnoma nezavarovan. Vlada Stojadinović – Korošec, ki stoji za krmilom Jugoslavije in ščiti velesrbsko nadvlado pred ljudskim nezadovoljstvom, ne le da ne more bit porok za zaščito slovenskega naroda, marveč je z vso svojo dosedanjo notranjo in zunanjo politiko podpirala največje sovražnike slovenskega naroda v njihovih pripravah za prihodnja

osvajanja«. Manifest Komunistične partije Slovenije tudi ostro kritizira primanjkljaj demokratičnih načel v takratni Jugoslaviji. »Slovenski narod se ne more razvijati brez demokratičnih svoboščin, to je brez svobode združevanja in zborovanja, brez svobode tiska in govora. Volja ljudskih množic ne more priti do izraza brez svobodne, neposredne splošne, enake in tajne volilne pravice. Nemudoma je treba odstraniti zakon o zaščiti države in osvoboditi iz zaporov vse žrtve tega zakona do današnjega dne... Bodočnost slovenskega naroda in njegov narodni obstoj bosta zagotovljena le v svobodni zvezi bratskih narodov Jugoslavije v obliki zvezne države. V ta namen je treba sklicati konstituantno, ki naj odloči o obliki bodočega sožitja narodov današnje Jugoslavije. Slovenski narod pa mora dobiti svoj lastni, demokratično izvoljeni parlament. Treba je podpreti boj slovenskih narodnih manjšin v Italiji, Avstriji in drugje za njihove narodne pravice, kajti slovenski narod se ne more in ne sme odpovedati svojemu staremu cilju: ZDRUŽENI IN SVOBODNI SLOVENIJI.«

(Manifest, 1977:425-430)

Z vidika nacionalnega vprašanja je zelo pomembno tudi Kardeljevo poročilo »Zakaj ustanavljamo Komunistično partijo Slovenije«, ki ga je ravno tako predstavil na ustanovnem kongresu KPS. V tem poročilu sta najprej predstavljena dva elementa: Prvič, nevarnost, ki grozi slovenskemu narodu od Hitlerjevega, Mussolinijevega in jugoslovanskega fašizma; ta nevarnost postavlja pred slovenski delavski razred zgodovinsko nalogo, da stopi na čelo obrambe slovenskega naroda. Drugič: Nujnost, da se slovenski komunisti obrnejo k problemom vsega slovenskega naroda, medtem ko so se do tedaj ukvarjali v glavnem s problemi razredne politike delavstva v ožjem smislu in v zvezi s tem tudi omejeno s problemi zaveznikov delavskega razreda. (PleTERSki, 1984:1359)

Ko je Edvard Kardelj, pod imenom Ivan Ukmar, v osmi številki Proletera ocenjeval pomen ustanovnega kongresa KPS, je med drugim dejal, da pomeni korak naprej, v novo etapo v slovenskem delavskem in še zlasti komunističnem gibanju. Ustanovitev KPS je po Kardeljevih besedah dokazala doslednost slovenskih komunistov v obrambi interesov slovenskega naroda. Prepričan je bil, da bo partija postala močnejša, saj bo postala interesantna tudi za tiste, ki so bili mnenja, da se komunisti premalo postavljajo v obrambo slovenskega naroda, da so centralisti pod velikosrbsko komando. (Šetinc, 1979:42-43)

Janez Stanovnik pravi: »Kardelj je bil znotraj komunistične partije zagotovo tisti, ki je v ospredje postavljaj nacionalno vprašanje in njegovo reševanje. Nobenega dvoma ni, da je za čebinski kongres KPS in za jasno programsko opredelitev do nacionalnega vprašanja najbolj zaslužen Kardelj in to ne le kot avtor dokumentov.« Stanovnik še doda, da je »Kardelj absolutno zaslužen za to, da je komunistična partija od 1938. leta naprej sprejela tezo, po kateri je moč izvesti socialno transformacijo s pomočjo nacionalne revolucije«.

Sklenemo lahko, da je imel ustanovni kongres Komunistične partije Slovenije za nadaljnji razvoj slovenskih komunistov velik pomen. Z ustanovitvijo organizacijsko samostojne komunistične partije, so se slovenski komunisti doma pri ustvarjanju slovenske demokratične fronte lažje predstavljali kot resnični pravi branilci slovenskega naroda.

3. 1. 4. Razvoj slovenskega narodnega vprašanja

Izid knjige Edvarda Kardelja »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«, ki je izšla pod psevdonimom Sperans v začetku leta 1939, je zagotovo vrhunec Kardeljevega teoretičnega ukvarjanja nacionalnim vprašanjem.

Kardelj je v knjigi razvil in skozi interpretacijo slovenske zgodovine utemeljil teze, ki jih je nakazal že v spisu »Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje« in v »Manifestu ustanovnega kongresa KPS«. V knjigi najprej predstavi splošne teoretične pripombe k narodnemu vprašanju, nato obširno predstavi zgodovino slovenskega naroda, oceni trenutni položaj Slovencev v takratni Jugoslaviji in opozarja na veliko nevarnost prihajajočega fašizma. Ob koncu dela predstavi še pogled na bodočnost slovenskega naroda.

Osrednji problem pri boju slovenskega naroda za narodno emancipacijo v zgodovini Kardelj vidi v tem, da je manjkala socialni voditelj, meščanstvo pa je bilo prešibko, da bi lahko odigralo to vlogo, ki jo je sedaj prevzel delavski razred. V knjigi med drugim poudarja, da je mogoče nacionalno vprašanje rešiti zgolj v zavezništvu s progresivnimi silami sveta. Posebej se je ukvarjal tudi z odnosi v skupni državi z več narodi (Jugoslaviji) in poudarjal, da morajo imeti narodi, če hočejo prijateljsko in konstruktivno živeti drug poleg drugega, popolno svobodo pri razvoju vseh nacionalnih prvin in karakteristik. To njegovo delo je predstavljalo temeljno programsko izhodišče slovenske NOB.

V predgovoru k prvi izdaji svoje knjige Slovensko narodno vprašanje Edvard Kardelj opozori, da je v Evropi malo narodov, ki bi bili izpostavljeni tako težkim zgodovinskim preizkušnjam, kot je slovenski narod. »Ob zlomu avstro – ogrske monarhije 1918. leta se je zdelo, da bo Slovincem uspelo realizirati svoje narodne cilje. Zgodilo se je ravno obratno: Slovenski narod je bil ponovno in še usodnejše razkosan. In še preden mu je uspelo znotraj Jugoslavije urediti svoj položaj kot enakopravnega naroda, se znova in z vso ostrino postavlja v današnjih dneh vprašanje njegove nadaljnje usode, njegovega obstanka.« Nadalje Kardelj ugotavlja, »da je vprašanje naroda obči problem, ne le slovenski, da je politika imperialističnih sil malim narodom naklonjena manj kot kdajkoli prej«. Med male narode Kardelj šteje tudi veliko večje narode kot je slovenski narod (Špance, Čehe...). Ugotavlja, da je postala delitev narodov na »zgodovinske« in »nezgodovinske« narode v novih razmerah odvečna. »Danes, ko je ves svet pod direktorijem petih ali šestih velesil, ki kakor parazit žive od krvi mnogih majhnih in velikih narodov vsega sveta, je problem majhnega naroda, naš lastni problem, sestavni del splošnega vprašanja o imperializmu in sistemu narodnega zatiranja. Naš slovenski problem je treba potemtakem danes obravnavati mnogo bolj v mednarodni povezanosti, kakor je bilo to nekdanj potrebno.« Boj za svobodo in neodvisnost naroda je za Kardelja toliko pomembnejši, saj ne slabi le gospodarja zatiranega naroda, temveč imperialistični sistem v celoti. »Slovensko vprašanje torej ni samo naše lokalno vprašanje, marveč je člen v verigi nasprotij, ki prepreza ves svet. Slovenski narod torej ni osamljen, marveč ima svoje zaveznike v celoti svetovnega družbenega dogajanja. Najti in nasloniti se na take zaveznike, znati pravilno oceniti vse posredne in neposredne rezerve, ki nam jih daje današnje družbeno stanje – to bi moralo biti osnovno načelo strategije in taktike slovenskega narodnega boja za popolno uresničevanje njegovih ciljev.« (Kardelj, 1980:73-74)

Za Kardelja je v zgodovini slovensko narodno vprašanje vedno tvorilo osrednje vprašanje v slovenski politiki, vendar ni bilo uspešno rešeno, ker narodna gibanja nikoli niso zavzela širokopoteznih in revolucionarnih oblik. Meščanstvo, ki je ta boj vodilo, mu ni moglo dati revolucionarnega značaja, saj so interesi meščanstva prišli v nasprotje z interesi naroda kot celote. Kardelju se zdi logično, da v takih okoliščinah ni moglo priti do uspešne narodne akcije. »Uspeh revolucije in širina njenega razmaha sta predvsem odvisna od tega, koliko se napredno narodnostno gibaje naslanja na najširšo razredno kot tudi narodno podlago.

Meščanstvo je prenehalo biti v zgodovini revolucionarna sila tisti trenutek, ko je svojo družbeno vlogo spremenilo v čisto sebično apologijo svojih ozko pojmovanih razrednih koristi.« Kardelj sklene: »Na slovensko narodno vprašanje je torej treba gledati z dveh gledišč: v njegovi mednarodni povezanosti na eni in v razmerju s stopnjo razvoja njegovih notranjih gibalnih sil na drugi strani«. (Kardelj, 1980:76)

Kardelj je nacionalno vprašanje razglasil za družbeno vprašanje. Naroda ni zožil na noben ozki skupni imenovalec jezika, kulture ali na čisto upravno vprašanje, kakor je bilo to še tisti čas značilno za oba najbolj značilna marksistična pristopa k vprašanju naroda: avstromarksistični pristop in Stalinov pristop. Avstromarksistični pristop je kritiziral, ker ni upošteval političnega, gospodarskega in socialnega momenta, upošteval je le kulturno komponento. Za Kardelja pa je kulturno zatiranje obrobni pojav, saj je tudi izraz gospodarskega zatiranja in sploh izkoriščanja za katerim stoji imperializem vladajočega naroda. Sprejel pa ni tudi diametralno nasprotnega Stalinovega pojmovanja nacionalnega vprašanja kot zgolj kmečkega vprašanja. Oba pristopa sta bila za Kardelja izrazito enostranska in le delna in nista odražala dejanskega stanja v družbi. Kardelj narodno vprašanje raztegne še na vprašanje njegove kulture, državnosti pa tudi na samo razredno vprašanje. Prepričan je, da je na vprašanje naroda treba gledati širše, tako z vidika ekonomskega zatiranja, kot tudi z vidika zatiranja jezika, nacionalne kulture, demokratičnih svoboščin.

(Rizman, 1980:279-280)

V zadnjem poglavju Kardeljevega dela Slovensko narodno vprašanje je predstavljen pogled na bodočnost slovenskega naroda. Kardelj je prepričan, »da kljub hudim preizkušnjam, ki jih mora danes prestajati vera v bodoče bratstvo narodov, moramo vendarle verjeti v lepše perspektive za bodočnost narodov, tudi slovenskega. Boj narodov za neodvisnost in svoboden razvoj je vendarle lahko povsem uspešen, če se nasloni na progresivne sile v mednarodnem življenju. Vsaka druga pot, vsak poskus malega naroda, da bi se v velikem boju med napredkom in reakcijo, med svobodo in nasiljem odkupil z nekakšno »nevtralnostjo«, brezpogojno vodi k porazu in k izgubi samostojnosti« (Kardelj, 1980:466-467)

Za Kardelja tvorijo slovenski narodni problem naslednja vprašanja:

1. Vprašanje nacionalne državnosti. Vsebina tega vprašanja je v pravici, da sleherni narod sam odloča o notranji ureditvi svojega državnega življenja in o svojem odnosu do drugih narodov...
2. Vprašanje gospodarske politike in izkoriščanje množic, to je predvsem vprašanje gospodarske hegemonije in gospodarskih prednosti vladajočega naroda.
3. Agrarno vprašanje, to je vprašanje o veleposestvih, polfevdalnih odnosih, kmečkem gladu po zemlji in o vseh bremenih, ki teže kmečkega človeka.
4. Vprašanje o političnih svoboščinah in pravicah, ki jih običajno kratijo zatiranim narodom.
5. Kulturno vprašanje, to je vprašanje o sodobnem razvoju narodne kulture in sicer tako o razvijanju jezika, literature, umetnosti, itd, kakor o organizacijskem utrjevanju narodne samobitnosti. Sem spada vprašanje o šolah, kulturnih društvih ter o materialnem fondu za razvijanje te kulture, ki je odvisen od gospodarske moči naroda.
6. Vprašanje zunanje politike, to je prostosti, da si narod sam izbere zaveznike v mednarodnem življenju, ki najbolj ustrezajo njegovim potrebam.
(Kardelj,1980:474-475)

Iz vprašanj, ki po Kardelju tvorijo slovenski narodni problem, se vidi, da se je Kardelj nacionalnega vprašanja loteval zelo celovito in iz različnih zornih kotov. S tem je presegel tako klasične marksiste Marxa in Engelsa, kot tudi večino sodobnikov tistega časa. Morda je za nas najbolj zanimivo vprašanje »nacionalne državnosti«, kjer govori o pravici slehernega naroda, da sam odloča o notranji ureditvi svojega življenja in o svojem odnosu do drugih narodov. To tezo Kardelj v tem delu nadalje razvije, v praksi pa jo uporabi pri nastajanju nove jugoslovanske federacije Socialistične federativne republike Jugoslavije.

Geslo o samoodločbi narodov brez pravice do odcepitve in narodne samostojnosti je za Kardelja varljivo geslo. Prepričan je, da edino pravica do odcepitve lahko jamči, da se bo sleherni narod lahko zares svobodno odločil za obliko svojega življenja med drugimi narodi. »Pravica do odcepitve pa nikakor ni dolžnost. Ravno priznanje te pravice slehernemu narodu bo privedlo do tesnejšega sodelovanja med narodi in torej tudi povečalo možnosti za njihovo

sodelovanje in sožitje.« Dotakne se tudi vprašanja možnosti odcepitve narodov ali pa življenja z drugimi narodi v federaciji. »Katera rešitev je pravilnejša federacija ali odcepitev, to je odvisno od vsakokratnih konkretnih razmer in od položaja, ki ga zavzema posamezno narodno gibanje glede na splošno konstelacijo mednarodnih sil napredka in reakcije. Pravilna in trajna je vsaka rešitev, ki slabi mednarodno središče reakcije, kajti s tem pomaga borbi vseh zatiranih narodov in krepi možnosti za njihovo osvoboditev.« (Kardelj, 1980:471)

Kardelj je tezo o nujnosti nacionalne samostojnosti in enakopravnosti vseh narodov ter o pravici do odcepitve dosledno spoštoval in še dodatno utemeljeval tudi v vseh svojih nadaljnjih teoretičnih in programskih delih. Najdosledneje jo je izpeljal leta 1974, ko je v novo jugoslovansko ustavo v preambulo zapisal določilo o pravici vsakega naroda v jugoslovanski federaciji do samoodločbe in odcepitve.

Zadnja leta se pojavljajo tudi ugibanja o avtentičnosti Kardeljevega dela »Slovensko narodno vprašanje«. Za mnenje o tem sem povprašal Janeza Stanovnika. Odgovoril je: »Kardelju nekateri oporekajo avtentičnost njegova »Slovenskega narodnega vprašanja«. Slišati je celo, da naj bi Kardelj prepisoval od Gustinčiča, (ki je pripadal staremu, kominternovskemu vodstvu slovenskih komunistov). Seveda Kardelj ni nič prepisoval, res pa je, da so v tistem času, v obdobju nove ljudsko frontne politike Kominterne, v celotnem komunističnem gibanju posvečali veliko pozornost nacionalni problematiki in glede tega oblikovali tudi nekatere skupne poglede in skupna stališča. Gustinčič, ki je bil med drugim zelo ozko kominternovsko orientiran, je zelo verjetno zastopal ista stališča kot Kardelj, da nacionalno vprašanje - za razliko od Vidmarjevega pogleda - ni samo kulturno, ampak tudi sociološko - ekonomsko, kar je še posebej poudarjal Kardelj.« (2005)

3.2. KARDELJ IN NACIONALNO VPRAŠANJE V ČASU NOB

Kardeljeva predvojna teoretična dela, ki so obravnavala slovensko nacionalno vprašanje – katerih vrhunec je bila knjiga »Slovensko narodno vprašanje« – so bila izhodišča za njegovo delovanje v času narodnoosvobodilnega boja. Tudi iz časa vojne obstaja kar nekaj Kardeljevih pisem in teoretičnih del, kjer obravnava nacionalno vprašanje. Skušal bom dokazati, da je tudi v teh ključnih časih za prihodnost slovenskega naroda s svojim delovanjem na ključnih pozicijah v partiji in v vrhovnem štabu veliko prispeval k reševanju

slovenskega nacionalnega vprašanja. Značilno je, da je Kardelj je v medvojnih (zlasti zadnjih) letih - za razliko od Kidriča - veliko bolj poudarjal jugoslovansko skupnost. Leta 1941 in 1942 je še poudarjal samostojnost, potem pa vedno bolj jugoslovansko idejo.

3. 2. 1. Začetek vojne in ustanovitev Osvobodilne fronte

Neposredno pred začetkom vojne, po demonstracijah in strmoglavljenju vlade v Beogradu, 27. marca 1941 se je sekretariat politbiroja CK preselil iz Zagreba v Beograd. S celotnim vrhom politbiroja je v Beograd prišel tudi Edvard Kardelj, kjer ga je doletelo nemško bombardiranje mesta. Tedaj je bila KPJ edina organizirana politična sila v državi, ki je prevzela odgovornost za oboroženi odpor proti okupatorjem in s tem predvsem za nacionalno osvoboditev narodov. Kardelju, ki je bil Titov najtesnejši sodelavec, so bile v tistem času zaupane zelo pomembne in odgovorne naloge. Iz Beograda se je Kardelj kmalu vrnil nazaj v Zagreb, kjer se je sestal politbiro, nato pa v Ljubljano, z namenom, da pripravi ustanovitev Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

Po mnenju zgodovinarja dr. Boža Repeta, se v tistem času vodilnim slovenskim komunistom po okupaciji in razkosanju države ter nastanku Neodvisne države Hrvaške (NDH) možnost obnove Jugoslavije ni zdela posebej verjetna, čeprav tega kasneje niso priznavali. Ocenili so, da se je treba opreti na lastne sile in poiskati zaveznike med domačimi političnimi silami. Tudi po Kocbekovem pričevanju Vladimirju Dedijerju (Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita) Kardelj in Kidrič ob začetkih snovanja Osvobodilne fronte nista verjela v ponovno vstajenje Jugoslavije. To naj bi bil tudi eden izmed razlogov za začetek priprav na ustanovitev Osvobodilne fronte slovenskega naroda na koalicijski osnovi in ne zgolj do samostojne akcije komunistične partije, kot je bilo to značilno za druge dele Jugoslavije. Pri snovanju protimperialistične (kasneje Osvobodilne) fronte je imel nedvomno zelo pomembno vlogo poleg Borisa Kidriča tudi Edvard Kardelj. Ne glede na morebitne osebne pomisleke obeh vodilnih slovenskih komunistov pa tretja temeljna točka OF ni priznavala razkosanja Jugoslavije, podpisniki so se zavzemali za slogo in enotnost jugoslovanskih narodov. (Repe, 2003:229, 233)

Ustanovni sestanek OF je potekal 27. aprila 1941 leta v Vidmarjevi vili v Ljubljani. Ustanovnega sestanka se Edvard Kardelj ni mogel udeležiti, bil pa je izbran za prvega podpredsednika izvršnega odbora OF.

V narodnem programu Osvobodilne fronte je bil izpostavljen jasen cilj. Zedinjena, svobodna Slovenija v skupnosti svobodnih in enakopravnih jugoslovanskih narodov. Sredi decembra 1941 je CK KPS sprejel in posredoval CK KPJ tudi »Deklaracijo o slovenskem narodnem vprašanju in vprašanju jugoslovanske države«.

Ta deklaracija je sestavljena iz naslednjih točk:

- 1) o svoji usodi, o zunanjih odnosih in notranji ureditvi bo odločal slovenski narod sam;
 - 2) slovenski narod vztraja slej ko prej na volji bratskega sožitja vseh narodov Jugoslavije, poudarja pa neomajno pravico do samoodločbe, všteti pa pravico do odcepitve;
 - 3) naša narodna vojska raste iz slovenskih partizanskih oddelkov in narodnih zaščit
- (Prunk, 1986:116-117)

Za takšno vizijo prihodnosti slovenskega naroda se je Edvard Kardelj zavzemal že v svojih predvojnih delih, predvsem v Slovenskem narodnem vprašanju iz leta 1939.

Program samoodločbe pa so silovito napadli slovenski politiki pri kraljevski begunski vladi v Londonu, prav tako pa tudi nekateri predstavniki predvojne liberalne in klerikalne politične usmeritve v t.i. Ljubljanski pokrajini, ki so mu očitali, da zanika in ruši Jugoslavijo. Stališče o samoodločbi je postalo glavni predmet nesporazumov v pogajanjih z nekaterimi skupinami o njihovi pridružitvi OF, čeprav je opredelitev za samoodločbo pomenila predvsem zahtevo po preobrazbi notranjih odnosov v Jugoslaviji, da bi postala država suverenih in enakopravnih narodov.

Julija 1941 je Edvard Kardelj napisal za partizansko glasilo Delo referat »Veliki boj svobodoljubnih narodov proti fašističnim razbojnikom«, v katerem poziva k upor proti okupatorjem vse zatirane narode. »Velika borba Sovjetske zveze je postala skupna stvar vsega naprednega človeštva. Nameravana križarska vojna fašistične osi Berlin – Rim proti Sovjetski zvezi se je pretvorila v pohod vsega naprednega človeštva proti fašističnemu

barbarstvu, za svobodo in enakopravnost narodov ter resnične demokratične svoboščine ljudstva...« » ... Samo ena je zato dolžnost slehernega bojevnika za svobodo slovenskega naroda: vključiti se v veličastni boj ZSSR in vseh svobodoljubnih narodov proti fašizmu, uničevati okupatorje na vsakem koraku in z vsemi sredstvi pritegovati v ta osvobodilni boj nove ljudske množice, ustvarjati močno oboroženo partizansko vojsko, stopnjevati vsenarodni odpor slovenskega naroda v sveto nacionalno vojno proti okupatorjem, združiti vse slovensko ljudstvo v Osvobodilni fronti in ne pustiti orožja prej, dokler ne bo fašistični sovražnik strt in uničen ter naša rodna zemlja osvobojena, združena in očiščena tiranov.« (Kardelj, 1946:213-214)

Avgusta 1941. leta je v Delu izšel Kardeljev članek z naslovom »Za osvobodilno fronto slovenskega naroda«. V njem je med drugim zapisal: »Slovenske delovne množice niso vidеле le izdaje naše gospode v teku nemškega napada na Jugoslavijo in po njenem zlomu, marveč tudi dejstvo, da je KP iskreno in do kraja pozivala na odpor proti fašističnemu napadalcu in je ob zlomu vseh strank ostala edina, ki je dajala in organizirala odpor proti okupatorjem. Komunistična partija si je s pravilno politiko in z nenehno požrtvovalno borbo proti vsakemu in slehernemu sovražniku ter škodljivcu resničnih nacionalnih interesov slovenskega naroda in koristi delovnega ljudstva priborila tisto ljubezen slovenskega naroda, ki ji danes dajeta legitimacijo, da kot najmočnejša politična sila slovenskega naroda daje iniciativo v formiranju fronte odpora fašističnim okupatorjem«... »OF mora postati posoda, v kateri se bo razvijalo celokupno življenje slovenskega naroda. Zajeti mora vsa področja udejstvovanja, prodreti na sleherni sektor, kjer žive in delajo Slovenci. Odbori OF naj se formirajo v sleherni občini, sleherni vasi, sleherni tovarni, v vseh uradih in ustanovah, pri vseh poklicih in na vsem teritoriju, kjer žive Slovenci, od Jadranskega morja do severne meje Celovca in Velikovca do Kolpe.« (Kardelj, 1946:217) V tem tekstu vidimo Kardeljevo jasno zavzemanje za zedinjenje vseh Slovencev v eno državo. Te večstoletne sanje slovenskega naroda so se po osvoboditvi leta 1945 v veliki meri tudi uresničile.

Znani zgodovinar Metod Mikuž je v Delu leta 1979 ocenjeval vlogo in zasluge Edvarda Kardelja v Osvobodilni fronti. Posebej je poudaril velik pomen prisotnosti narodnostne zavesti pri snovanju OF, pri čemer ima veliko zaslug Edvard Kardelj. Zapisal je: »Res je, da je Kidričeva aktivnost v in za Osvobodilno fronto večkrat bolj vidna, zato mu je zgodovina še živečemu podelila častni naslov duše osvobodilne fronte, toda Kardelj je bil v vseh

usodnih slovenskih dneh v OF stalno navzoč, čeprav je njegovo takratno delo v vsakem pogledu že presegalo slovenski okvir. Tako je Kardeljeva in Kidričeva skupna genialna ideja, da sta subjektivni sili OF dve, KP in narodnostna zavest, kar je bila v takratni ideologiji ljudskih front velika novost.« (Delo, 1979)

3. 2. 2. Josip Broz Tito: Nacionalno vprašanje v luči narodnoosvobodilnega boja

Nacionalni program KPJ je leta 1942 v članku z naslovom »Nacionalno vprašanje v luči narodnoosvobodilne borbe« teoretično opredelil Josip Broz Tito. Kljub temu, da teoretična misel in delo Josipa Broza Tita ni predmet te naloge, menim da je prav, da na kratko predstavim tudi to pričujoče delo, saj je imel Edvard Kardelj ves čas delovanja s Titom - predvsem kar se tiče teoretičnih del - nanj zelo velik vpliv.

Tito med drugim v članku piše: »Današnja narodnoosvobodilna borba in nacionalno vprašanje sta nezdružljivo povezana. Naša narodnoosvobodilna borba ne bi bila tako vztrajna in tako uspešna, če narodi Jugoslavije ne bi v njej videli razen zmage nad fašizmom tudi zmago nad vsem tistim, kar je bilo v času prejšnjih režimov, zmago nad tistimi, ki so zatirali jugoslovanske narode in bi jih radi zatirali še naprej. Beseda narodnoosvobodilna borba bi bila samo fraza in celo prevara, če ne bi razen splošno jugoslovanskega pomena imela za vsak narod posebej tudi nacionalni pomen, to je, če razen osvoboditve Jugoslavije ne bi hkrati pomenila tudi osvoboditev Hrvatov, Slovencev, Srbov, Makedoncev, Črnogorcev, Albancev, Muslimanov, itd., če narodnoosvobodilna borba ne bi imela te vsebine, da bi zares prinašala svobodo, enakopravnost in bratstvo vsem narodom Jugoslavije.« (Tito, 1945:12)

3. 2. 3. Prvo zasedanje AVNOJ-a

Edvard Kardelj je bil na prvem zasedanju AVNOJ-a (Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije), ki je potekalo 26. in 27. novembra 1942. leta v Bihaću v Bosni, izvoljen za podpredsednika izvršnega odbora, čeprav se tega zasedanja skupaj s celotno slovensko delegacijo zaradi neugodnih razmer ni mogel udeležiti. Izvršni odbor OF je vključitev slovenskih predstavnikov v AVNOJ potrdil 1. decembra in imenoval tudi svoje delegate. S tem je slovensko vodstvo potrdilo svojo odločitev za Jugoslavijo, s poudarkom,

da se s tem ne prejudicira državnopravna volja slovenskega naroda, ki se bo glede narodne suverenosti izrazila na prvih svobodnih volitvah.

Izvršni odbor Osvobodilne fronte je ob tem izdal komunike, ki ga je napisal Edvard Kardelj in je bil objavljen v Slovenskem poročevalcu v posebni izdaji decembra 1942. Poudaril je velik pomen prvega zasedanja AVNOJ-a: »V Bihaću so bili načrtani temeljni nove demokratične Jugoslavije, ljudske Jugoslavije, domovine svobodnih in enakopravnih narodov. V to Jugoslavijo ne bo stopil slovenski narod kakor leta 1918 kot narod brez zaslug in brez pravic, kot narod, ki so mu drugi kovali usodo in ustave. Slovenski narod je s svojo borbo in s svojimi žrtvami doprinesel k skupni osvobodilni stvari toliko, kakor le redko kateri narod v Evropi. V novo Jugoslavijo bo zato svobodna in združena Slovenija od Trsta do Špilja, od Kolpe do Celovca vstopila z vsemi tistimi pravicami, ki ji bodo omogočile, da bo na njenih tleh gospodaril edino slovenski narod sam. (Slovenski poročevalec, dec.42 v Makso Šnuderl, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, 1949:67)

O sklepih prvega zasedanja AVNOJ-a in položaju slovenskega naroda v bodoči jugoslovanski državi je Edvard Kardelj ponovno pisal v Ljudski pravici maja 1943 v članku z naslovom »Svoboda narodov Jugoslavije in demokratične pravice ljudstva – smoter osvobodilne borbe narodov Jugoslavije«. Ostro je polemiziral s stališči, da je glavni cilj narodnoosvobodilne borbe sovjetska oblast, komunistični družbeni red, uničenje cerkve in podobno. Ponovno je poudarjal, da je od vsega začetka upora glavni cilj doseči nacionalno osvoboditev in demokratične pravice, na podlagi katerih se bodo ljudje po koncu vojne sami odločili v kakšni državi in kakšnem družbenem redu želijo živeti. To trditev želi v članku potrditi z izjavo Tita in Ivana Ribarja. »Izjava izraža pred vsem svetom, da je smoter narodnoosvobodilne borbe, ki jo vodita vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije ter Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije – nacionalno osvobojenje narodov Jugoslavije, njihova neodvisnost, izpolnitev vseh njihovih nacionalnih pravic, a na drugi strani resnične demokratične pravice ljudstva, ki neodvisnost narodov dejansko šele lahko zagamčijo...« »...Jasno je, da je priznavanje pravice do samoodločbe vsem narodom Jugoslavije ena osnovnih pravic, ki jih naglašata izjava. Priznanje te pravice in njeno praktično uresničenje s silami narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije je brez dvoma ena največjih pridobitev dosedanje borbe narodov Jugoslavije proti okupatorju in njegovim protiljudskim pomočnikom. Komunistična partija Slovenije, ki kot del Komunistične partije Jugoslavije

stoji v prvih vrstah osvobodilne borbe, smatra, da je to edino pravilna pot k združitvi vseh patriotskih sil slovenskega naroda in k dosegu glavnega cilja, ki smo si ga postavili v sedanji borbi: osvoboditve in združitve slovenskega naroda.« (Kardelj, 1943:357)

Podobna stališča v zvezi z odnosom narodnoosvobodilnega boja do nacionalnega vprašanja Kardelj zapiše za hrvaško glasilo *Naprijed* junija 1943 v članku »Nacionalna vloga Komunistične partije«, kjer ponovno zanika govorice, da naj bi bila Komunistična partija antinacionalna formacija. V tem tekstu se sicer Kardelj bolj osredotoča na nacionalno vprašanje na Hrvaškem, vendar to posplošuje na vse narode Jugoslavije. Ponovno poudari, da je prvi cilj Komunistične partije in narodnoosvobodilne borbe osvoboditev narodov Jugoslavije in ne socialistična revolucija. Zato se zavzame za takšno partijo, ki ne bo ozko usmerjena in v kateri se bodo videle široke množice ljudi. »Ni dovolj, da je Partija povezana le s tistim delom množic, ki so politično neposredno nanjo vezane, temveč tudi s tistimi množicami, ki so v političnem in idejnem pogledu vezane na razne druge politične formacije. Ne sme se preHITEVATI niti etapa borbe niti lastno izkustvo množic. Samo na ta način bo Partija dejansko mogla izvršiti svojo vlogo voditelja narodnoosvobodilne borbe, s tem pa istočasno postati voditelj naroda.« (Kardelj, 1943:368)

3. 2. 4. Zbor odposlancev slovenskega naroda

Velik poudarek slovenskemu nacionalnemu vprašanju je dal zbor odposlancev slovenskega naroda, ki je bil v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943. leta. Zbor je potekal pod geslom velikega slovenskega pisatelja Ivana Cankarja »Narod si bo pisal sodbo sam«. Med vprašanji, ki so jih poudarili na zboru odposlancev slovenskega naroda sta bili ključni za slovensko narodno vprašanje predvsem dve vprašanji. In sicer: vrednost narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije kot vojske vseh narodov in načelo federativne ureditve nove Jugoslavije. O slednjem je na zboru v svojem govoru govoril Edvard Kardelj. Med drugim pravi: »In še o nekem principu je treba danes glasno govoriti. Iz Londona nam stalno govore: po okupatorjevem zlomu bo slovenski narod svoboden, toda vprašanje federacije se še ne more postaviti na dnevni red, ker je preZGODAJ. Kako bomo to federacijo uredili pravi licemerna gospoda v Londonu, se bo odločalo po vojni. Kakšno bi bilo tako odločanje po vojni, o tem nam govori dejstvo, da se ta reakcionarna gospoda v Londonu nikakor ni mogla niti sama med seboj sporazumeti. Mi v teh stvareh ne dopuščamo nikakršnega slepomišenja in

nikakega dvoma več. Slovenski narod stopa v bodočo Jugoslavijo po lastni volji oprt na svojo pravico do samoodločbe.« Nadalje Kardelj poudari, »da o federativni ureditvi bodoče Jugoslavije ne more biti nobenega dvoma več, in da bo res slovenski narod v bodoči Jugoslaviji predstavljal posebno federativno enoto, kjer bo sam svoj gospodar.« Ob koncu Kardelj ponovno opozori na pravico do samoodločbe in enakopravnost vseh narodov v bodoči federaciji, kar naj bi že dosegli v »bratskem sporazumu« z vsemi drugimi narodi Jugoslavije.

V tem prispevku na zboru odposlancev slovenskega naroda je Edvard Kardelj zelo jasno povedal, da se narodnoosvobodilni boj zavzema za popolnoma drugačen koncept nove jugoslovanske države, ki je tudi v čistem nasprotju z elementi predvojne, unitaristično urejene kraljevine Jugoslavije. Obravnavali so tudi vprašanje ali naj bo nova Jugoslavija federacija ali konfederalna tvorba držav. Nazadnje je prevladala večinska podpora za federativno ureditev. Zaključki s tega zbora so bila v glavnem osnovna izhodišča slovenske delegacije za drugo zasedanje AVNOJ-a.

3. 2. 5. Drugo zasedanje AVNOJ-a

Drugo zasedanje AVNOJ-a (Antifašističnega sveta narodne osvoboditve) je potekalo 29. in 30. novembra 1943. leta v bosanskem mestu Jajce in pomeni tako rekoč rojstvo nove Jugoslavije in s tem tudi nov položaj Slovenije znotraj nove državne ureditve.

Na drugem zasedanju AVNOJ-a sta bila Edvard Kardelj in Moša Pijade zadolžena, da pripravita sklepe zasedanja. Kardelj velja za glavnega tvorca avnojske Jugoslavije. V času drugega zasedanja AVNOJ-a je bilo v jugoslovanskem vodstvu veliko razprav o možni rešitvi nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji. S tem vprašanjem sta se najbolj ukvarjala Kardelj in Pijade. Po nekaterih pričevanjih naj bi se Pijade zavzemal za avtonomijo za Srbe na Hrvaškem in tudi za avtonomijo Dalmacije, Dubrovnik pa naj bi postal neodvisno mesto. Takšnim zamislim naj bi drugi člani vodstva tudi Kardelj, še najbolj pa Đilas, ostro nasprotovali.

Za Slovenijo je bil na drugem zasedanju AVNOJ-a, tako kot za druge republike, potrjen federativni status, podprli pa so tudi slovenske zahteve po združitvi vsega slovenskega ozemlja, po priključitvi Primorske in Koroške k matični domovini. (Repe, 2003:239)

Janez Stanovnik (2005) je prepričan, da je Kardelj zaslužen, da so na drugem zasedanju AVNOJ-a v sprejete dokumente vnesli določilo o pravici vsakega naroda do samoodločbe in odcepitve. »Je pa res tudi to«, razlaga Stanovnik, da »je Kardelj v določenem trenutku posumil, če je bilo prav, da so v avnojske dokumente vključili zahtevo po priključitvi Primorske Jugoslaviji«. Stanovnik se spominja, da je to v nekem pismu Kardelj izpovedal tudi Borisu Kidriču. »Zavezniki so namreč Titovo partizansko vodstvo zelo kritizirali in mu očitali imperialistične težnje in nespoštovanje versajske ureditve Evrope.«

3. 2. 6. Prvo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta

Na prvem zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) v Črnomlju 19.-22. februarja 1944, je bila sprejeta »Deklaracija o potrditvi dela slovenske delegacije na drugem zasedanju AVNOJ-a«. Deklaracija poudari slovensko narodno suverenost v okviru federativne Jugoslavije ter pravico do samoodločbe in odcepitve. Ni znano, če je pri pisanju te deklaracije sodeloval tudi Kardelj, pod njo pa sta bila podpisana Boris Kidrič, sekretar SNOS-a in Josip Vidmar, predsednik SNOS-a.

Na prvem zasedanju SNOS-a je sodeloval tudi Edvard Kardelj z referatom »Drugo zasedanje AVNOJ-a in naše naloge« v katerem je govoril predvsem o novi državni skupnosti in položaju posameznih narodov, predvsem slovenskega, v njej. »V novo jugoslovansko državno skupnost smo Slovenci vstopili kot svoboden narod.in po svobodni odločitvi. To pomeni, da se zavedamo tako svojih pravic v tej državni skupnosti kakor svojih obvez nasproti njej. Ko boste danes pretresali sklepe AVNOJ in njihov pomen za našo nacionalno usodo, je treba istočasno naglasiti pred vsem svetom, da je nova Jugoslavija tudi za slovenski narod njegova lastna država, v kateri bo sodeloval z vsemi svojimi silami in sredstvi, pomagal krepiti njeno moč, razvijati blagostanje v njej, utrjevati demokratične pridobitve, ki so v njej uresničene, in ki jo bo, če bo v bodoče potrebno, branil tudi s svojo lastno krvjo, prav tako, kakor jo v teh dneh pomaga graditi s krvjo svojih najboljših sinov in hčera.« Kardelj v referatu poudari, »da nova Jugoslavija ne nastaja na podlagi kompromisov

med srbskim narodom in v stati Jugoslaviji zatiranimi narodi, ali bolje rečeno na podlagi kompromisov med vladajočimi srbskimi, hrvatskimi, slovenskimi in drugimi reakcionarnimi klikami, temveč kot posledica prepričanja vseh narodov Jugoslavije, da je federativna Jugoslavija najboljša in najtrdnejša oblika za maksimalno zagotovitev svobodnega razvoja slehernega izmed njih. (Kardelj, 1944:) V tem obdobju je že jasno, da vidi Kardelj prihodnost slovenskega naroda edino skupaj z ostalimi južnoslovanskimi narodi v federativni Jugoslaviji.

Od spomladi leta 1944 se je Kardelj v glavnem ukvarjal z mednarodnim priznanjem Jugoslavije in s sporazumom, ki naj bi ga nova partizanska oblast sklenila s kraljevo vlado. V tem času ni zaznati kakšnega posebnega angažiranja Kardelja pri nacionalnem vprašanju. V glavnem je veljalo, da je bilo to vprašanje že rešeno s sklepi drugega zasedanja AVNOJ-a in z ustanovitvijo jugoslovanske federacije.

3. 2. 7. Ustanovitev slovenske narodne vlade

Ob ustanovitvi slovenske narodne vlade (Slovenski narodnoosvobodilni svet – SNOS) v Ajdovščini, 5. maja 1945. leta, nekaj dni pred dokončno osvoboditvijo, (katere predsednik je postal Boris Kidrič), je spregovoril tudi Edvard Kardelj.

V govoru je dal Kardelj velik poudarek notranji organiziranosti nove federacije in položaju posameznih narodov in republik v njej. »Sestava narodne vlade Slovenije zaključuje prvo razdobje v izgradnji Demokratične federativne Jugoslavije. Vse federalne enote naše državne skupnosti so že postavile svoje narodne vlade. S tem je še enkrat jasno potrjeno, da se v novi Jugoslaviji besede ne ločijo od dela. Uresničuje se ena osnovnih zahtev osvobodilne borbe naših narodov, pravica na samoodločbo slehernega naroda, enakopravnost vseh narodov Jugoslavije. Rešeno je brez dolgotrajnih pogajanj, v bratovskem sporazumu in soglasju vseh narodov Jugoslavije vprašanje, ki je neprestano pretresalo staro Jugoslavijo in ki so ga njeni stari, protiljudski režimi zaman poskušali spraviti s sveta. Nova Jugoslavija ga je rešila v teku borbe proti fašističnemu okupatorju – ne samo, da ga je rešila, ampak je ta rešitev obenem postala temelj nove Jugoslavije in vir njene nezlomljive notranje moči. Sovražniki so že začutili silo moči prvič resnično zedinjenih jugoslovanskih narodov. Toda njen pomen v praksi so preizkusili tudi narodi Jugoslavije, katerim je ta moč prinesla svobodo, a zlasti še

slovenski narod, ki mu je prav ona ustvarila pogoje za uresničenje zgodovinske težnje po osvoboditvi in združitvi vseh njegovih delov.« (Kardelj, 1946:453)

3. 3. EDVARD KARDELJ IN NACIONALNO VPRAŠANJE V SFRJ

Kardelj je bil od osvoboditve leta 1945 do svoje smrti 1979 leta ves čas poleg Tita eden najvplivnejših jugoslovanskih politikov in je kot tak krojil večino odločitev v takratni državi. Neposredno po vojni je bil zadolžen za štiri naloge: za sporazum med Titom in Šubašićem, za uvajanje novega političnega sistema, (bil je glavni tvorec prve in vseh nadaljnjih jugoslovanskih ustav), ter za mednarodno politiko oz. priprave na mirovno konferenco.

Za nas je zanimiv njegov doprinos k reševanju nacionalnega vprašanja v jugoslovanski federaciji in s tem položaja slovenskega naroda. Zagotovo je velik korak naprej v slovenskem nacionalnem vprašanju zedinjenje velikega dela slovenskega prebivalstva v eno državo. Zato bo v prvem delu poglavja predstavljen Kardeljev »boj« na mirovni konferenci in drugih pogajanjih za priključitev Primorske in Istre k Jugoslaviji. V drugem, obširnejšem delu pa bomo analizirali njegovo vlogo pri reševanju mednacionalnih odnosov znotraj jugoslovanske federacije. Tu je Kardeljev prispevek ogromen, saj je bil glavni tvorec vseh povojnih ustav in večine ostalih pomembnih dokumentov. Zaradi svojih pogledov na nacionalno vprašanje je mnogokrat sprožal tudi zelo ostre polemike.

3. 3. 1. Boj za določitev mej

Takoj po osvoboditvi leta 1945 so se začela pogajanja za mednarodno priznanje nove Jugoslavije in za določitev meje z Italijo in Avstrijo. Vprašanje določitve teh meja – predvsem priključitve Primorske s Trstom in Istre ter Koroške k Jugoslaviji (Sloveniji) je bilo za slovenski narod zelo pomembno, saj so bila to območja poseljena z večinskim slovenskim prebivalstvom. Zedinjenje vsega slovenskega prebivalstva v eno državo je bila ves čas narodnoosvobodilne vojne ena ključnih želja slovenskega naroda. To je v večini teoretičnih del, ki so obravnavala nacionalno vprašanje iz predvojnega in medvojnega obdobja poudarjal tudi Edvard Kardelj.

Kot odgovorna oseba za pogajanja na mirovni konferenci je imel Kardelj zelo pomembno vlogo pri pogajanjih o vprašanju Trsta, slovenskega Primorja in Istre. V intervjuju za jugoslovansko tiskovno agencijo Tanjug je v Beogradu maja 1945. leta o teh vprašanjih in svojih pogledih na njihove rešitve obširno govoril. Na vprašanje novinarja, kako si razlaga intenzivno kampanjo proti Jugoslaviji predvsem z italijanske strani v zvezi z osvoboditvijo Istre in Slovenskega Primorja s Trstom, je Edvard Kardelj odgovoril: »Predvsem je treba poudariti, da je Jugoslovanska armada osvobodila Istro in Slovensko Primorje s Trstom samo s svojimi lastnimi silami, in to v teku težkih borb in z velikimi žrtvami...« »...S formalnega stališča je torej povsem naravno, da ima Jugoslovanska armada na ozemlju, ki ga je okupirala, vsaj iste pravice, kakršne imajo ostale zavezniške armade, ki so v borbi s sovražnikom zasedle določena tuja ozemlja. Če pa k temu dodamo še to, da ti teritoriji za nas niso nikakršno tuje ozemlje, temveč naša lastna nacionalna zemlja, ki je bila v preteklosti nasilno odtrgana od Jugoslavije, potem so te pravice podkrepljene tudi z moralnimi in političnimi argumenti.« Kardelj pojasni svoj pogled o bodočem položaju Trsta, Primorske in Istre. »Jugoslavija postavlja zahteve, da se te pokrajine – prav tako kot tudi slovenski del Koroške in nekateri drugi deli našega ozemlja, ki so ob koncu pretekle vojne ostali izven meja stare Jugoslavije – priključijo nam. Mi ne zahtevamo nič tujega, samo našo etnografsko mejo. Imeti moramo pred očmi, da se je po prvi svetovni vojni v pogledu nacionalnih mej godilo Jugoslaviji slabše kakor kateri koli od premaganih držav. Tedaj je izven jugoslovanskih meja ostalo skoraj deset odstotkov jugoslovanskega prebivalstva. Samo slovenskega naroda je ostalo izven jugoslovanskih meja več kot petintrideset odstotkov in to največ v okviru Italije.« Kardelj tudi ostro zanika italijanske očitke, češ da se Jugoslavija obnaša nacionalistično, ker želi svobodo za veliko večino slovenskega in hrvaškega prebivalstva v Istri in Primorju. »Vedno smo bili sovražniki šovinističnega nacionalizma, vendar to ne pomeni, da smo anacionalni in da ne čutimo nikakršne odgovornosti za ljudstvo. Ko čutimo to odgovornost, istočasno priznavamo enake nacionalne pravice italijanskega ljudstva v primorskih pokrajinah.« (Kardelj, 1946:461-469) O takratnem položaju italijanskega prebivalstva v jugoslovanskem delu Istre in Primorja še danes potekajo ostre polemike.

Kardelj v svojih spominih piše, kako je imelo pet velesil (Združene države Amerike, Sovjetska zveza, Velika Britanija, Francija, Kitajska) na mirovni konferenci v Parizu leta 1946 glavno besedo, tudi ko je šlo za določanje meje med Italijo in Jugoslavijo. Na

konferenci naj bi Jugoslavijo najbolj podpirala Sovjetska zveza, vendar ne v vseh predlogih, saj je prvenstveno skrbela za svoje interese. Jugoslovanska stališča je na pogajanjih na sestanku zunanjih ministrov velesil zastopal takratni sovjetski zunanji minister Molotov. Kardelj je zapisal: »Po brezuspešnih pogajanjih, da bi dobili Trst, smo se s sovjetsko delegacijo dogovorili, da bo privolila v Ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja, a tako, da bo Gorica pripadla Jugoslaviji.« Na koncu pa se je zgodilo drugače. Molotov je res pristal na ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja, v zameno za to pa ni zahteval priključitve Gorice k Jugoslaviji. »Bil sem skrajno nezadovoljen, ker sem bil prepričan, da je bilo mogoče doseči drugačen, ugodnejši rezultat.« (Kardelj, 1980:88-89)

Janez Stanovnik (2005), ki je bil skupaj s Kardeljem na Pariški mirovni konferenci pravi, da je imel Kardelj ključno vlogo v mirovnih pogajanjih. »Obstajajo sicer očitki, da je na mirovni konferenci v Parizu preveč popuščal. Pri sprejemanju odločitev na tej konferenci je imel Kardelj zelo proste roke, ni mu bilo treba za vsako stvar posebej spraševati Tita in jugoslovanskega vodstva. Kardelj je odločal sam o zelo pomembnih vprašanjih. V zvezi s popuščanjem sta še vedno veliko nerazčiščeno vprašanje Gorica in Trst. Ali ni morda Kardelj predolgo vztrajal pri Trstu, za katerega je bilo bolj ali manj jasno, da ga Jugoslavija ne bo mogla dobiti, in da je zaradi tega izgubil tudi Gorico«, se sprašuje Stanovnik. »Tudi Molotov, sovjetski zunanji minister, naj bi v zvezi s tem izigral Kardelja. Seveda pa ni šlo samo za Molotova. Po mojem mnenju smo takrat predolgo vztrajali pri Trstu. Za nas pa bi bilo veliko bolje, če bi dobili vsaj Gorico. Sicer pa je bila poznejša delitev Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) čisto strateški pritisk ZDA, ki so ocenile, da je Jugoslavija po konfliktu s Sovjeti zelo pomembna tamponska cona med Rusi in Zahodom in da je to tako velika korist za Zahod, da mora sprostiti Jugoslavijo v naprežanju za zahodne meje. Zaradi tega so pritisnili tudi na Italijane, da so pristali na delitev STO.«

Čeprav je bil Edvard Kardelj z rezultati konference, ki je potekala v razmerah polarizacije in nastajajočih blokov, zaradi priključitve primorske Sloveniji zadovoljen, pa je v celoti ocenjeval, da je bil Jugoslaviji kakor že tolikokrat v zgodovini vsiljen nepravilni mir. (Repe, 2003:264)

Nedvomno pomeni priključitev Primorske k Jugoslaviji in s tem k Sloveniji - čeprav brez Trsta in Gorice - velik korak naprej pri reševanju slovenskega nacionalnega vprašanja, saj je

to pomenilo zedinjenje večine slovenskega prebivalstva v eno državo. Pri tem nikakor ne moremo spregledati Kardeljeve vloge in njegovih zaslug. Cona B je bila tudi formalno priključena Sloveniji leta 1954 z Londonskim memorandumom, dokončno pa se je to vprašanje rešilo z Osimskimi sporazumi leta 1975 (Kolenc, 1977:13).

V zadnjih letih, po razdružitvi Socialistične federativne republike Jugoslavije in osamosvojitvi Slovenije leta 1991, ko je postala tudi nekdanja administrativna meja med dvema jugoslovanskima republikama Slovenijo in Hrvaško državna meja, in se je s tem odprl tudi kup odprtih vprašanj pri dokončni določitvi meje med obema državama, so se v slovenski politični in širši javnosti začele pojavljati tudi teze, da naj bi Kardelj pri poveljskih pogajanjih z Bakarićem za določitev medrepubliških meja premalo izbojeval za Slovenijo. Problematična naj bi bila meja med Slovenijo in Hrvaško v Istri, ki poteka po reki Dragonji. Nekateri, predvsem nacionalistični krogi v Sloveniji, trdijo, da ta meja za Slovenijo ni pravična. Pojavljajo se celo govorice, da naj bi Kardelj po pomoti »zarisal« mejo po reki Dragonji in ne Mirni, kar naj bi bilo sprva mišljeno. O tovrstnih govoričenjih ni mogoče najti nikakršnih relevantnih dokazov, ki bi takšne hipoteze lahko tudi potrdili. Verjetno pa je res, da je Edvard Kardelj (in večina takratnih jugoslovanskih politikov) absolutno verjel v novo jugoslovansko federacijo in si ni mislil, da bodo medrepubliške meje postale kdaj državne meje. Morda zaradi tega res niso posvečali takšne pozornosti pri določanju teh meja. Kljub tovrstnim špekulacijam, pa je dejstvo, da je ravno v tistem času Slovenija pridobila veliko ozemlja, med drugim tudi svoje morje, glavnino Primorske in tudi Notranjske.

3. 3. 2. Opredelitev nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji v začasni poveljski skupščini

Osnova za oblikovanje nove Jugoslavije leta 1945 je temeljila na sklepih z drugega zasedanja AVNOJ-a novembra 1943. Sprva je bilo vprašljivo le še vprašanje federalnih enot, ki pa se je poleti 1945. leta ustalilo pri šestih. AVNOJ je namreč na svojem tretjem zasedanju avgusta 1945 sprejel sklep o razdelitvi Sandžaka med Srbijo in Črno Goro in o priključitvi Kosova in Metohije ter Vojvodine k Srbiji.

V državnih organih naj bi narodno enakopravnost zagotavljal svet narodov, kot eden izmed dveh skupščinskih zborov. V njem so imele vse federalne enote enako število predstavnikov,

le Srbija je imela, če ji prištejemo še glasove avtonomnih enot, več glasov. Predlog zakona je predvideval dva doma, zvezni svet in svet narodov, kar naj bi izhajalo iz pravice do samoodločbe narodov in federativnega preoblikovanja, sprejetih na drugem zasedanju AVNOJ-a. Ob obravnavi predloga zakona o začasni ustavodajni skupščini in uzakonitvi njene dvodomnosti, je prišlo do nasprotovanja takrat še formalne opozicije iz Demokratske stranke. Opozicija je poudarjala, da se s sprejemom takšnega zakona posega v suverenost ustavodajne skupščine. Poslanci Ljudske fronte so to nasprotovanje dvodomnosti skupščine razumeli, kot nasprotovanje federalni ureditvi Jugoslavije in rušenje avnojskih sklepov.

Edvard Kardelj, ki je bil v tem obdobju minister za konstituinto, je bil eden glavnih polemikov z opozicijo, ki je nasprotovala federativni ureditvi Jugoslavije. Poudaril je da imajo zanj odločitve drugega zasedanja AVNOJ-a o federativni ureditvi Jugoslavije ustavni značaj, da torej o tem ne more biti debate, saj konec koncev tudi zavezniki priznavajo to državo pod imenom Demokratična federativna Jugoslavija. (Gabrič, 2004:403-405)

Takoj po vojni (18. maja 1945) je bil ukinjen glavni štab slovenske vojske, s tem je Slovenija izgubila svojo lastno vojsko. To je bil velik udarec za nacionalno samozavest Slovenije. Stanovnik se spominja Vidmarjevega pričevanja kako so Kidriču ob tej odločitvi stopile solze v oči.

3. 3. 3. Opredelitev mednacionalnih odnosov v ustavi FLRJ iz leta 1946

Po zmagi Ljudske fronte na volitvah (druge stranke na teh volitvah niso želele sodelovati), je bil Edvard Kardelj glavni pisec in utemeljevalec prve povojne jugoslovanske ustave, ki je bila sprejeta leta 1946. Prva ustava Ljudske federativne republike Jugoslavije je uvedla politični sistem po vzoru Sovjetske zveze. Državna ureditev je bila federativna, oblika vladavine pa republikanska. Uveden je bil tako imenovani sistem »ljudske demokracije«, temelječ na diktaturi proleteriatu. Državna oblast je bila organizirana na podlagi načela enotnosti oblasti in uvedena je bila skupščinska vladavina. Zvezna skupščina je bila dvodomna. Predstavljala sta jo zvezni svet, ki je bil predstavnik vseh državljanov, in svet narodov, v katerem so bile po paritetnem načelu zastopane republike, avtonomna pokrajina in avtonomna oblast.

Zvezna ustava je urejala tudi odnose znotraj federacije. Uvodna določba temeljnih načel ustave je poudarjala, da je Jugoslavija zvezna država in skupnost enakopravnih narodov, zasnovana na pravici do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve. V tej ureditvi so imele federalne enote razmeroma visoko stopnjo samostojnosti, lastno ustavo, lastno zakonodajno pristojnost ter lastne zakonodajne in izvršilne organe. Dejansko pa je takrat celotna država delovala centralistično, saj jo je vodila ena sama politična stranka (KPJ), ki je obvladovala vse vzvode oblasti, na zvezni ravni in tudi v republikah ter nižjih teritorialnih enotah. Leta 1947 je bila sprejeta Ustava Ljudske republike Slovenije, ki pa se je povsem ravnala po vzorih zvezne ustave. (Kaučič, Grad, 1999:51-52)

Kljub temu, pa do takšnih opredelitev odnosov znotraj federacije in položaja republik v zvezni ustavi ni prišlo brez težav in polemik. Ko je bil predlog ustave prvič poslan v zvezno skupščino je v prvem členu, ki je definiral novo državo pisalo: » Federativna ljudska republika Jugoslavija je zvezna ljudska država republikanske oblike, skupnost enakopravnih narodov, ki so svobodno izrazili svojo voljo, da ostanejo v združeni Jugoslaviji.« (Osutek ustave FLRJ,1945:3) Predlog ni omenjal suverenosti narodov in njihove pravice do samoodločbe in odcepitve. Ta ustavni člen je bil zlasti za Slovence zelo sporen. V ustavni razpravi so Slovenci zelo glasno ugovarjali slabo definiranemu nacionalnemu vprašanju. Veliko Slovencev je menilo, da je ta koncept preveč centralističen, da bi morala federalna enota obdržati več pravic, jasno pa je bilo zastavljeno tudi vprašanje, zakaj se izpušča pravica do samoodločbe in odcepitve.

Glavni zagovornik takšnega prvega člena v ustavi naj bi bil Moša Pijade, ki je bil mnenja, da so pravico do samoodločbe proklamirali pred vojno in po njenem začetku, da pa po letu 1943 to ni bilo več potrebno, saj so takrat narodi že ugotovili, da je za njih edina prava pot, da ostanejo skupaj. Zagovarjal je načelo, da so narodi s privolitvijo na vstop v skupno državo potrošili pravico do samoodločbe. Zanimivo je, da so se tudi ob osamosvojitvi Slovenije 1991. leta v srbskih nacionalističnih krogih pojavljali podobni argumenti proti pravici do samoodločbe in odcepitve posameznih republik, češ da je bila ta pravica že izkoriščena s privolitvijo za vstop v skupno državo.

Edvard Kardelj, ki je bil poleg Pijadeja glavni tvorec te ustave, se s takšnimi argumenti in rešitvami nikakor ni mogel strinjati. Menil je, da so »vse federalne enote suverene, razen v

tistih vprašanjih, ki jih ustava daje vrhovnemu državnemu organu«. Ustavodajni skupščini je zato Edvard Kardelj na pobudo slovenske Osvobodilne fronte predlagal nov predlog z dopolnitvijo prvega člena. Predlog je utemeljeval s sklepi drugega zasedanja AVNOJ-a: »Celi dve leti smo na tej podlagi izvajali propagando s tem sklepom kot eno izmed najpomembnejših pridobitev našega narodnoosvobodilnega boja. S temi pridobitvami smo mobilizirali naše narode v boju proti fašizmu, pri graditvi naše ljudske oblasti, pri izgrajevanju naše dežele. Na podlagi teh dejstev mislim, da bi bilo protislovno in nedopustno, če zdaj ne bi vnesli v ustavo pravice do samoodločbe in odcepitve.« (Kardelj, 1988:73)

Dr. Anton Vratuša (2005) je prepričan, da Moša Pijade ni dojemal bistva nacionalnega vprašanja, bil je nekako odmaknjen od te problematike. »Kardelj je čutil čisto drugače, do nacionalne problematike se ni opredeljeval kot nekakšen komunistični internacionalec. Živel je s slovenskim narodom in čutil z njim, zato se je tako vehementno zavzemal tudi za nacionalne pravice. Zavedal se je tudi, da nespoštovanje tega v jugoslovanskih razmerah pomeni krepitev centralizma in zapostavljanje majhnih narodov. Kardelj je pogosto opozarjal, da mora vsak narod svobodno živeti. Pogoj za to pa je videl v krepitvi položaja republik.«

Kardeljev predlog dopolnitve prvega člena ustave je skupščina potrdila. Prvi člen ustave je nato določal: »Federativna ljudska republika Jugoslavija je zvezna ljudska država republikanske oblike, skupnost enakopravnih narodov, ki so na osnovi pravice do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve izrazili svojo voljo, živeti skupno v federativni državi.« (Ustava FLRJ, 1946:1)

Pijade, ki nad spremembo ni bil navdušen, je ob obrazložitvi predloga poudaril, da sicer ostaja pri svojem stališču, da pa si pravica do samoodločbe zaradi avnojskih sklepov zasluži, da je omenjena v ustavi. Pijade je dejal, da so se na konferenci vendarle odločili za stilizacijo prvega člena. Kdo naj bi to spremembo takrat najbolj goreče in brezkompromisno zagovarjal takrat sicer ni povedal, zagotovo pa je imel zelo velik vpliv in glavno besedo takratni minister za Konstituinto Edvard Kardelj, kar je Pijade 17. januarja 1946 tudi potrdil, ko je v zvezni skupščini jasno povedal, da je do spremembe prvega člena prišlo na predlog ministra za konstituinto. (Gabrič, 2004:408-409)

Kljub umestitvi tega določila v ustavo, pa dr. Ciril Ribičič piše, da je bila praksa uveljavljanja ustave vse drugačna. »Prevlada izvršne oblasti federacije, katere temeljni nosilec je vlada Federativne ljudske republike Jugoslavije, demokratični centralizem in dvojna odgovornost, etatistično upravljanje gospodarstva in družbe, vse to je onemogočalo uveljavljanje federativnih načel v praksi«. (Ribičič, 1992:8)

Eno izmed pomembnejših odprtih vprašanj je bila v tistem času določitev uradnega jezika. Enakopravnost narodov in jezikov so hoteli oblastniki ob sprejemanju ustave simbolično pokazati s tem, da so jo brali v štirih jezikih. Prve člene so brali v srbsčini, naslednje v hrvaščini, zatem del členov v slovenščini in končne v makedonščini. Toda zlasti pravica uporabe maternega jezika je bila definirana zelo ohlapno. Ustave (jugoslovanska in za njo republiške) sploh niso predpisovale uradnega oziroma uradnih jezikov v državi. V praksi je vedno bolj postajalo jasno, da srbohrvaščina dobiva značaj vsedržavnega jezika. Uporabljala se je v državnih podjetjih, npr. na železnicah, pri nabavi in distribuciji filmov in filmskega gradiva, postala je neformalni »uradni« jeziki zveznih ustanov, za kar velik del krivde nosijo tudi tisti slovenski in makedonski politiki, ki so se zavestno odrekli uporabi maternega jezika. Najbolj se je utrdil položaj srbohrvaščine kot jezika Jugoslovanske armade. Poleg jezikovno-kulturnega vprašanja se je za Slovence pojavilo še vprašanje odtoka velikih gospodarskih potencialov iz razvitih v nerazvite republike. (Gabrič, 2004:410)

Kljub vsemu, pa povojnega centralizma nikakor ne moremo primerjati s predvojnimi unitarizmom, čeprav se je med prebivalci razvitejših republik krepi občutek, da jih Beograd izkorišča. Toda po vojni ni šlo več za velikosrbsko prestolnico, temveč za prestolnico komunistične Jugoslavije, v kateri so poskušali na vodstvenih mestih upoštevati paritetno načelo zastopanosti pripadnikov vseh narodov.

3. 3. 4. Ustavni zakon FLRJ iz leta 1953 – korak nazaj pri udejanjanju pravic narodov in republik

Po sporu s Sovjetsko zvezo je leta 1953 prišlo do obsežne ustavne spremembe, ki je bila na zvezni in tudi na republiški ravni sprejeta kot ustavni zakon. Začel se je razvoj samoupravnega sistema, ki je pripeljal do povsem novega socialističnega sistema. Ta se je čedalje bolj razlikoval od prej upoštevanih sovjetskih vzorov. Z vidika odnosov v federaciji

je ta razvoj hkrati prinašal precejšnjo oslabitev položaja republik nasproti zvezni oblasti. (Kaučič, Grad, 1999:52). Najbolj se je to kazalo v ukinitvi zbora narodov, ki je bil garant nacionalne enakopravnosti. V zvezni skupščini ga je kot drugi dom zamenjal zbor proizvajalcev. Idejna podlaga drugega doma ni bila več nacionalna, temveč razredna. Stališča zgodovinarjev niso enotna v tem, kakšno dejansko vlogo je imel pri ukinitvi zbora narodov Edvard Kardelj. Ali je bila to njegova izvirna ideja, ali pa je na to pristal zaradi določenih pritiskov. Na vsak način pa je bil Kardelj eden glavnih teoretikov socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji in je kot tak pri pisanju ustavnega zakona sodeloval. V razpravah, ki so potekale okoli novega ustavnega zakona, predvsem pri oženu pravic republikam, je Kardelj branil spremembe s tezami, ki do tedaj zanj niso bile značilne, da je glavno kar druži Jugoslavijo enotni interes vseh delovnih ljudi. Res pa je, da je Kardelj nasprotoval popolni odpravi narodnega principa v zvezni skupščini. Zavzel se je za rešitev, po kateri se dotedanji zbor narodov vključi v zvezni zbor. Postal je nekakšen poldom, torej skupina poslancev, ki jih federalne enote izvolijo v zvezni zbor in se po potrebi lahko izloči iz tega zbora in deluje kot samostojna zbornica. Po ustavnem zakonu se mora sestati samo takrat, ko zvezna skupščina odloča o spremembi ustave in zveznem družbenem planu, sicer pa, če tako terja večina poslancev ene od republik. Izkazalo pa se je, da je ta zbor obstajal bolj ali manj le še na papirju, v praksi pa je izgubil kakršnokoli resnejšo vlogo.

Kardelj je na skupni seji zvezne skupščine 12. januarja 1953. leta prebral ekspozice o predlogu ustavnega zakona. Zatrdil je, da novi ustavni zakon priznava popolno enakopravnost jugoslovanskih narodov, ki jo formalno zagotavlja obstoj zbora narodov (kot sestavni del zveznega zbora op.p.), čeprav je menil, »da mehanizem zbora narodov, kakor ga določa ustavni zakon, verjetno sploh ne bo prišel do izraza. Vendar pa je vzlic temu potreben najprej kot skrajna konsekvence našega sistema nacionalne enakopravnosti, drugič pa kot ponovna deklaracija, da je nova Jugoslavija zvesta političnemu načelu o enakopravnosti vseh narodov«. (Kardelj, 1955:269)

Na zvezni ravni je bil z ustavnim zakonom ukinjen prezidij ljudske skupščine in bila uvedena funkcija individualnega predsednika republike kot šefa celedržave. To je vsaj deloma slabšalo ustavni položaj republik, ki so bile lahko uspešneje zastopane v okviru kolektivnega šefa države. Ureditev v ustavnem zakonu je ukinila tudi prezidij na republiški

ravni, ne da bi ga nadomestila z drugim organom, ki bi opravljal funkcijo šefa države v republiki.

(Ribičič, 1995: 356)

Različne odzive pri vlogi za rešitev nacionalnega vprašanja je sprožila tudi uvedba komunalnega sistema leta 1955, ki je uvedel občino kot novo obliko upravno teritorialne razdelitve republik. Komunalni sistem, katerega avtor je bil Edvard Kardelj, je zbuja pomisleke, da naj bi postale republike, kot vmesni člen med komuno in federacijo odvečne. Edvard Kardelj je tovrstne strahove zanikal.

Po sprejemu ustavnega zakona so postala vprašanja federalizma in medrepubliških odnosov prvič po vojni tema širših strokovnih razprav. Glavna razhajanja so potekala okoli pojmovanja kdo je nosilec suverenosti in državnosti. Nekateri so menili, da je edini nosilec državnosti osrednja oblast – federacija, medtem ko so drugi trdili, da so tudi posamezne republike nosilke državnosti. (Kušelj, 1971:7-11)

Največ razprav in polemik so sprožili predlogi za centralizacijo kulturnih ustanov od leta 1956 dalje. Zvezni organi so poudarjali, da mora biti kulturni razvoj v Jugoslaviji enoten, z dodajanjem pridevnika jugoslovanski pred besede kultura, umetnost, znanost, književnost, itd. pa so začeli posredno govoriti o enotnem jugoslovanskem narodu kot nosilcu nacionalne kulture. Poskusi centralizacije so bili vidni pri filmski umetnosti, močne so bile ideje o centralizaciji sredstev javnega informiranja (časopisov, radia in nastajajoče televizije), zvez amaterskih kulturnih in prosvetnih društev in poenotenja šolskega sistema. Centralisti so v predlogih namerno izpuščali omenjanje narodov kot nosilcev narodne kulture, z izgovorom, da več sorodnih organizacij le zvišuje stroške poslovanja. (Gabrič, 2004:418)

Dr. Anton Vratuša (2005), ki je bil v tistem času Kardeljev šef kabineta razlaga: »Kardelj je po drugi svetovni vojni poskušal prvokrat celoviteje in zelo odkrito spregovoriti o nacionalnem vprašanju leta 1954 na proslavi 150. obletnice prve srbske vstaje. Kardelj je ta govor temeljito pripravil. Kakšne tri mesece sem kot šef njegovega kabineta kontaktiral z vsemi zgodovinarji, strokovnjaki za srednji vek. Kardelj je hotel pripraviti celovit pregled družbenih razmer v Srbiji. Predvsem ga je zanimalo družbeno osvobajanje Srbije izpod vseh okupacij. Posebno skrb je posvečal spremembam, ki so nastajale v družbi, lastniškim

odnosom osamosvajanju kmetov. Napisal je že kakšnih petnajst strani, ko je odšel na nek razgovor, s katerega se je vrnil strašno nejevoljen. Pomolil mi je pripravljeno gradivo za govor in dejal, naj ga spravim v predal, češ da ne bo govoril. Kardelja nisem spraševal, za kakšen sestanek je šlo, saj je bil nasploh zelo redkobeseden, še posebej, če je šlo za posamezne konflikte.« Po poznejših dogajanjih v Srbiji je dr. Vratuša ugotovil, »da je bilo takrat v tej republiki že toliko nacionalizma, da so Kardelju nekateri v govor vsiljevali določene poudarke, s katerimi se Kardelj ni mogel identificirati, morda pa je celo ocenil, da čas še ni zrel, da bi pred Srbi nastopil s svojimi drugačnimi pogledi«.

3. 3. 5. Kardeljev predgovor k drugi izdaji knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«

Vse izrazitejše odkrite težnje po centralizaciji države in zapostavljanju vesplošnih pravic posameznih narodov in republik, so Kardelja 1957. leta spodbudile k ponovni izdaji nekoliko predelane knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« z novim obsežnim predgovorom k ponovni izdaji. V šestem poglavju predgovora k drugi izdaji knjige analizira mednacionalne odnose v Jugoslaviji. Kardelj najprej pojasni: »Načelno, se pravi kot problem zatiranega naroda in hegemonizma, je nacionalno vprašanje v novi Jugoslaviji rešeno. Garancija za to je federativni sistem in ves ustavni, politični in družbeni mehanizem, ki zagotavlja vsem narodom Jugoslavije enakopraven položaj in samoodločbo.« Kardelj posledično ugotovi, da potemtakem tudi slovenskega nacionalnega vprašanja v načelnem smislu v Jugoslaviji ni več. »Po dolgih obdobjih odvisnosti so Slovenci dobili svojo lastno državo, socialistično ljudsko republiko v okviru jugoslovanske federacije. S tem se je realizirala davna zgodovinska težnja najbolj progresivnih sil slovenskega naroda...« Kljub temu pa Kardelj poudari: »Z vsem tem pa ni rečeno, da so likvidirani vsi aspekti nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji, oziroma, da so do konca likvidirani vsi faktorji, ki bi mogli delovati v smeri aktualnega odpiranja tega ali onega aspekta nacionalnega vprašanja.« (Kardelj, 1980:42-43)

Kardelj omenja tri glavne faktorje, ki bi še nekaj časa spodbujali nadaljnja nacionalna zaostrovanja v Jugoslaviji: 1. idejne in politične ostanke klasičnega buržoaznega nacionalizma; 2. neenakomerno gospodarsko razvitost Jugoslavije; in 3. negativne reakcije na tendence velikodržavnega centralizma in šovinizma.

1. idejni in politični ostanki klasičnega buržoaznega nacionalizma

Ta faktor se po Kardelju »pojavlja predvsem kot plašč za prikrievanje raznih antisocialističnih tendenc, pa tudi za zaščito raznih egoističnih partikularističnih interesov, ki so v nasprotju z interesi skupnosti«.

2. neenakomerna gospodarska razvitost Jugoslavije

Kardelj ugotavlja, da so zelo pomemben faktor v razvoju odnosov med jugoslovanskimi narodi velike razlike v gospodarski razvitosti posameznih delov Jugoslavije. »To je problem, ki ga je socialistični skupnosti jugoslovanskih narodov zapustila njihova mučna zgodovinska preteklost in ga danes morajo reševati s skupnimi močmi v interesu vsakega posameznika od njih...« »...Bilo bi seveda povsem napačno voditi tako politiko, ki bi izhajala iz predpostavke, da je treba zadrževati napredek razvitih delov Jugoslavije vse dotlej, dokler jih ne dosežejo nerazvita območja. Prav tako in v še večji meri bi bila škodljiva in nevarna zdravemu socialističnemu napredku Jugoslavije vsaka tendenca, ki bi skušala konzervirati razlike v razvitosti posameznih delov Jugoslavije ali jih podcenjevati in prepuščati spontanemu razvoju stvari.« Kardelj sklene, da je potrebno ta problem s skupnimi silami sistematično reševati s stalnimi naporji za pospeševanje razvoja proizvodjalnih sil na zaostalih območjih.

3. negativne reakcije na tendence velikodržavnega centralizma in šovinizma

Kardelj piše, da se ta faktor naslanja na monopol državne lastnine, njegova idejno politična manifestacija pa je veldržavni hegemonizem. »Če bi se take tendence afirmirale in postale družbena sila, bi celo v mnogo večji meri kot nacionalizem deformirale odnose med narodi, spodkopale demokratične pridobitve, ki jih je na tem področju dala naša socialistična revolucija, in s tem povzročile nova nasprotja, ki bi usodno vplivala na razvoj socialističnih odnosov v naši deželi.« Kardelj opozarja: »Družbeno-ekonomski in politični pogoji za nastanek takih tendenc v naši deželi v določeni meri vsekakor še vedno obstajajo in bodo obstajali vse do tedaj, dokler bodo tu pogoji za razvoj birokratizma in buržoaznega nacionalizma ter z njimi povezanih nacionalističnih tendenc po hegemoniji ali privilegiranih pozicijah te ali one nacije...« »...V družbeno-ekonomskem pogledu vodijo te tendence k popolni koncentraciji funkcije oblasti v rokah centralnega državnega aparata. Taka koncentracija bi bila sama po sebi vir birokratizma in birokratskega despotizma. Toda hkrati bi pomenila tudi popolno koncentracijo vseh funkcij ekonomskega upravljanja, zlasti funkcije razdelitve presežnega proizvoda v rokah takega centralnega aparata. Če bi se tak birokratski centralizem razvil do kraja, bi to moralo pripeljati ne le do deformiranja socialističnih odnosov v smislu afirmacije

državno kapitalističnih oblik, temveč bi tudi razrušil sistem demokratičnih odnosov socialističnega sodelovanja in povezovanja narodov Jugoslavije ter ga zamenjal s sistemom veldržavnega hegemonizma.« Edvard Kardelj je mnenja, da »se prav na podlagi takih birokratskih centralističnih tendenc pojavljajo tu in tam tudi poskusi ponovne afirmacije starega šovinističnega integralnega jugoslovanstva kot tendence negacije obstoječih jugoslovanskih narodov z namenom afirmirati neko novo jugoslovansko nacijo«. Kardelj opozarja, da »tovrstne tendence neizogibno spodkopavajo resnično bratske odnose med samostojnimi narodi Jugoslavije, ki so lahko trajni in čvrsti samo, če temelje na enakopravnosti in na tesnem sodelovanju vseh narodov Jugoslavije in v interesu svobodnega nacionalnega razvoja vsakega od njih«. Med drugim Kardelj zelo vizionarsko ugotavlja, da »se z birokratsko centralističnimi tendencami povezujejo tudi ostanki starega velikosrbskega nacionalizma«. (Kardelj, 1980:44-49)

Za mnenje, kaj je Kardelja spodbudilo k pisanju tako obsežnega in analitičnega uvoda k novi povojni izdaji »Razvoja slovenskega narodnega vprašanja« sem vprašal tudi dr. Antona Vratušo, ki je bil v tistem času Kardeljev tesni sodelavec. Odgovoril je sledeče: »Takrat je imel že določene izkušnje, kako posamezne njegove teoretične rešitve delujejo v konkretni aplikaciji skozi jugoslovanske izkušnje. Ko je pisal svoj prvi tekst teh izkušenj ni bilo, bila je samo teorija, ideološki koncept. Ni naključje, da se je Kardelj v uvodu še posebej ukvarjal z odnosi v jugoslovanski federaciji. To je bilo nadaljnje razvijanje koncepta reševanja nacionalnega vprašanja v konkretnih pogojih in konkretni praksi jugoslovanske federacije.«

To Kardeljevo delo je detabuiziralo omenjanje nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji. Jasno je postalo, da nacionalno vprašanje ni bilo in ne more biti rešeno enkrat za vselej. V naslednjih letih je postalo nacionalno vprašanje in medrepubliški odnosi osrednje politično vprašanje v Jugoslaviji.

3. 3. 6. Polarizacija na zagovornike centralizma in federalizma in sprejem »kompromisne« ustave

Konec petdesetih in v začetku šestdesetih let je prišlo v jugoslovanskem političnem vodstvu do hude politične krize in polarizacije na zagovornike centralizma, na eni strani in federalizma na drugi strani. Glavna protagonista v teh polemikah sta bila Aleksandar Ranković, ki je bil zagovornik centralizma in Kardelj kot glavni zagovornik decentralizirane

ureditve in večanja pristojnosti republikam. Zanimivo je, da je bil v tistem času Tito veliko bolj naklonjen Rankovičem idejam, zato je bil tudi Kardelj začasno odrinjen od vseh ključnih odločitev. Kardelj naj bi se takrat obdržal na položaju zaradi enotne podpore slovenskega partijskega vodstva. Tito je ocenjeval, da so tudi Kardeljevi predlogi v ustavni komisiji, ki je pripravljala novo ustavo, v nasprotju z njegovimi stališči.

Vprašanja o položaju in stopnji avtonomije posameznih republik ter o poskusih centralizacije so se začela pojavljati na dnevnem redu sej vodilnih političnih organov. Vrnitev vprašanja na javno sceno in prelom v obravnavi narodnega vprašanja v poveljni Jugoslaviji je prinesel sedmi kongres ZKJ, ki je bil aprila 1958. leta v Ljubljani. Načelna opredelitev kongresa je sicer bila, da je bilo nacionalno vprašanje z revolucijo rešeno, takšnim stališčem pa se je glasno uprlo predvsem slovensko politično vodstvo. Predsednik slovenske vlade Boris Kraigher je poudaril, da spodbujanje jugoslovanskega patriotizma nima nič skupnega s tendencami o ustvarjanju nekakšnega enotnega jugoslovanskega naroda in tako kot prvi jugoslovanski politik na tako visokem organu napadel centralistične težnje v Jugoslaviji. (Gabrič, 2004:423)

Po kongresu so postale razprave o narodnem vprašanju vedno bolj intenzivne. Vrhunec konfrontacije med dvema pogledoma na nacionalno vprašanje in dvema konceptoma o nadaljnem razvoju Jugoslavije (unitarističnim in federativnim) je predstavljala polemika med Dušanom Pirjevcem in Dobrico Čosićem, ki je potekala 1961. in 1962. leta. Lahko bi rekli, da je šlo za polemiko med srbskim (jugoslovanskim) in slovenskim vodstvom. Polemika je bila spodbujena s strani vrhovnih reprezentantov na ravni FLRJ, Edvardom Kardeljem in Aleksandrom Rankovičem. (Hribar, 1995:297)

V odmevni polemiki o nacionalnih kulturah v socializmu, o »slovenstvu«, »jugoslovanstvu« in socializmu, o sodobnem, nesodobnem nacionalizmu itd. sta se tako Dobrica Čosić kot dr. Dušan Pirjavec sklicevala na Edvarda Kardelja in njegovo Slovensko nacionalno vprašanje. To je bil čas vse bolj zaznavnega nacionalnega prebujenja v posameznih republikah, ki pa seveda ni imelo samo negativnih predznakov, kot so skušali dokazati še zlasti nekateri ugledni akterji, med njimi tudi Dobrica Čosić, v Srbiji. To je bila nekakšna pomlad narodov v socializmu, ki se ji je pod pretvezo »jugoslovenarstva« zoperstavljal predvsem srbski hegemonizem. Tudi Dobrica Čosić je v republiških »jugoslovanskih nacionalizmih« videl

predvsem neracionalno zapiranje, sebičnost. V morda celo upravičeni kritiki posameznih pojavov nacionalne izključnosti pa je prezrl oziroma podcenil pomen centralizma, srbske želje po nasilni integraciji in vseh drugih tendenc omejevanja nacionalnih pravic in svoboščin s strani najmočnejšega naroda v federaciji.

Dobrica Čosić je zapisal, da »danes v resnici ni antagonizma med nacionalnimi in socialističnimi interesi...«. »...Vzbujanje takega antagonizma nujno vodi v nacionalizem ali razredno sektaštvo. Če nacionalne zavesti v Jugoslaviji ne preveva in če ji ne daje smisla socialistična zavest, je ta nacionalistična in pod našimi družbenimi pogoji v bistvu drobnoburžoazna.« (Čosić, 1961:3)

Na takšno Čosićevo stališče se je odzval dr. Dušan Pirjevec poudarjajoč, da je »narod sicer res zgodovinska kategorija in je nastala v določeni epohi kapitalizma, tako da ga smemo proglasiti za posebno obliko v razvoju buržoazne družbe...«. »...Kljub temu pa narod ni ne more biti kapitalistična ne buržoazna kategorija in ne preneha eksistirati v trenutku, ko sta kapitalizem in buržoazija zgodovinsko likvidirana. Narod in narodnost sta dve kategoriji, ki bivata, se razvijata pa tudi nastajata še potem, ko ni več ne kapitalizma in ne buržoazije. Naj v zvezi s tem omenim, kako se Kardelj v uvodu k drugi izdaji Razvoja slovenskega narodnega vprašanja upira Stalinovi tezi o »kapitalističnih« in »socialističnih« narodih in kako poudarja, da je narod »specifična manifestacija družbenega življenja«. Narod in narodnost sta tedaj v določenem smislu nadrazredni ali vsaj izvenrazredni kategoriji. Zaradi tega ni težko razumeti, da predstavlja narodnost bistveni konstitutivni element človekove osebnosti, predstavlja v določenem smislu osnovo njegove eksistence, izhodišče za njegovo komunikacijo s svetom. Okrniti nacionalnost pomeni tedaj okrniti človekovo osebnost, pomeni ogrožati njegovo eksistenco. Dosledno in vsestransko priznavanje naroda in narodnosti je tedaj samo priznavanje celotnosti človekove osebnosti, je samo vprašanje resnične demokracije in resnične svobode...« (Pirjevec, 1961:3)

Dr. Pirjevec je opozarjal, da si nekateri integracijo zamišljajo tudi kot utapljanje slovenskega in makedonskega jezika oziroma narodov v srbohrvaško sfero. »V resnici pa pot integracije ni pot omejevanja in okrnjevanja posameznih obstoječih manjših enot in organizmov, marveč ravno obratno. Resnična integracija je možna samo tako, da doživijo vsi ti organizmi takšno afirmacijo samega sebe, da se razvijejo in razcveto do takšne mere, ko

bodo dokončno izčrpali vse tiste zdrave energije, zaradi katerih danes nujno eksistirajo kot posebni, kot samostojni mehanizmi, kot posebne, kot samostojne enote.« (Pirjevec, 1961:3)

Z vsemi temi poudarki je dr. Pirjevec dokazoval nevzdržnost Čosićeve teze, da je eden izmed glavnih problemov jugoslovanske skupnosti narodov prevelika pasivnost v medrepubliških odnosih. Čosić je govoril, da bo to vprašanje aktualno toliko časa, dokler bodo eksistirale republike.

Dr. Pirjevec je opozarjal, da je pogosta oblika srbskega nacionalizma »jugoslovanstvo«. »Najbolj tragična posledica takšnega jugoslovanstva je kompromitiranje dejanskega in pravega jugoslovanstva, jugoslovanstva kot oblike internacionalizma. Srbski »Jugoslovani« zmanjšujejo razlike med jugoslovanskimi narodi in so za zedinjevanje, zedinjevanje jim je uresničevanje privilegija lastnega jezika in asimilacije manjšinskih narodov, zedinjevanje jim nikoli ni premagovanje svojega »srbstva«, v zedinjevanje zastavljajo le svoje »zgodovinske zasluge« in »državotvornost«. Srbski »Jugoslovani« nosijo zavest o svoji »zgodovinski misiji«, zmeraj so za »močno in enotno državo«, zmeraj so politično »zaskrbljeni« za srečo in usodo drugih narodov, za svojo moralno dolžnost imajo, da z zedinjenjem osrečujejo druge narode, zmeraj so za »državotvorno« na račun demokracije«. (Pirjevec, 1961:3)

Zaradi politične krize, ki je nastala zaradi zaostrenih razmer med republiškimimi vodstvi in centrom, predvsem zaradi različnega pogleda na položaj posameznih narodov in republik v federaciji, so bile začasno odložene tudi razprave o novi ustavi, ki naj bi bila po prvotnem planu sprejeta že leta 1960. Razprave o novi ustavi so se obnovile 1961. leta, vendar je bil položaj zagovornikov federalizma mnogo slabši od položaja centralistov. Kljub temu, da je bila nova ustava, ki je bila sprejeta 1963. leta vendarle nek kompromis med obema strujama, lahko trdimo, da so bili centralisti uspešnejši, saj so vanjo spravili več svojih stališč kot federalisti. Zbor narodov v zvezni skupščini po novi ustavi še vedno ostane poldom, ki pa zaradi uvedbe več zborov delovnih skupnosti relativno še dodatno izgubi na svojem pomenu. Tudi po tej ustavi republike ne dobijo funkcije, ki bi opravljala šefa države. Položaj avtonomnih pokrajin se je z novo ustavo celo zmanjšal, saj je prišel pod pristojnosti republik. Kljub temu pa so imeli nekaj uspehov tudi federalisti, če drugega ne, so zavrnili teorije, da so republike le teritorialne enote. (Ribičič, 1995:357)

Zelo pomembno za federaliste pa je bilo, da se je po sprejetju nove ustave politična klima v državi začela nagibati v prid federalistov. Tudi Tito se je začel v sporu med Kardeljem in Rankovićem vedno bolj nagibati na Kardeljevo stran. Na 8. kongresu ZKJ decembra 1964 se je ponovno odprla razprava o nacionalnem vprašanju. Največ kritik je letelo na centralistične velikosrbske teze o tem, da je največja nesreča za Jugoslavijo, da je večnacionalna država in da so narodi preživela tvorba. O nacionalnem vprašanju je poleg Tita in Vlahovića spregovoril tudi Kardelj v referatu »Družbenoekonomski smotri gospodarskega razvoja v prihodnjem obdobju«. V tem referatu se je omejil na ekonomski vidik v mednacionalnih odnosih. Med drugim je zapisal: »V nadaljnjem razvijanju gospodarskega sistema je treba zlasti upoštevati, da je Jugoslavija večnacionalna skupnost s precejšnjimi razlikami v gospodarski strukturi posameznih republik. Problem ekonomske enakopravnosti narodov postavljajo spričo tega v dveh oblikah: kot vprašanje ekonomske samostojnosti oziroma samoupravljanja narodov in kot problem postopnega usklajevanja bistvenih razlik glede razvitosti materialne baze nacionalnega življenja.« Kardelj opozori, da se pozablja na oba aspekta tega vprašanja. »Ni težko ugotoviti, da se taka pojmovanja porajajo tako na tleh zaostale nacionalistične ozkočutnosti in šovinizma, kakor tudi velikodržavnih unitarističnih tendenc...« Kardelj poudari, da »je izhodiščna točka mednacionalnih ekonomskih odnosov vsekakor tista ekonomska samostojnost vsakega naroda, ki mu zagotavlja samostojnost pri delu in v razpolaganju s sadovi dela, oziroma v izgradnji materialne baze za razvoj kulture in civilizacije«.

Kardelj je po kongresu ob podpori vseh slovenskih politikov, Tita in federalistov iz ostalih republik, predvsem Bakarića iz Hrvaške, ponovno pridobival vedno večji vpliv in vlogo glavnega ideologa. Novembra 1965. leta je na seji IK CK ZKJ razložil svoj koncept reforme federacije. Izhajal je iz ugotovitve, da v Jugoslaviji obstajajo tri nasprotujoče si temeljne usmeritve. Prvo zagovarjajo predstavniki nerazvitih delov Jugoslavije (BIH, Črna gora in Makedonija), ki zaradi lastnih interesov podpirajo centralizem na ekonomskem področju, ker od federacije pričakujejo čim večjo pomoč. Drugo zagovarjata Hrvaška in Slovenija, ki se želita od federacije v vseh pogledih čim bolj emancipirati. Tretjo – hegemonistično – pa zagovarjajo predvsem v Srbiji. Po njegovem mnenju naj bi, ko vodilnih revolucionarjev ne bo več, imel največ možnosti za uresničitev hegemonistični koncept, to pa zato, ker je struktura oblasti v Jugoslaviji izrazito centralistična. Kardelj je predlagal, naj republike

postanejo države, federacija pa »zelena miza«, kjer bi te države usklajevale svojo politiko, oz. servis, ki bi uresničeval skupne funkcije in dogovorjeno politiko. (Repe 1995: 274)

Marsikdo, tudi nekateri, ki so sicer podpirali federalizem, so reformam, ki jih je predlagal Kardelj nasprotovali, saj so se bali, da bo s takšno decentralizacijo partija začela izgubljati oblast. Reforma se je začela izvajati šele po brionskem plenumu in odstranitvi Rankovića iz političnega življenja leta 1966. 1967. leta je zvezna skupščina sprejela 1. amandma k zvezni ustavi, s katerimi je bil v zvezno skupščino ponovno uveden zbor narodov, ki je postal prvi in splošno pristojni zbor. Leta 1968 je 7. amandma pokrajinama Kosovo in Vojvodina podelil status konstitutivnih elementov federacije. (Nećak, 1995:363) Še pomembnejši pa so bili amandmaji iz leta 1971, ki so bistveno zožili pristojnosti federacije in mnoge od njih prenesli na republike in pokrajine. Dosledno je bilo uveljavljeno načelo paritetne sestave najpomembnejših zveznih organov, republike in pokrajini pa so bile poudarjene kot primarno mesto za uresničevanje pravic in interesov narodov in narodnosti. Bistveno so bile razširjene možnosti za neposredno vplivanje republik in pokrajin na odločanje v federaciji, zlasti kar zadeva odločitve na ekonomskem področju. (Ribičič, 1992:9) Namesto prejšnjega individualnega predsednika je bilo uvedeno predsedstvo SFRJ kot kolektivni šef države, v katerem so bile enakopravno zastopane republike in avtonomni pokrajini. Zaradi velikega prenosa pristojnosti na republike, je bilo potrebno po sprejetju amandmajev prenoviti tudi slovensko republiško ustavo. Novost je bila, da je predsedstvo skupščine dobilo tudi funkcijo šefa države, kar je pomenilo, da je republika po več desetletjih ponovno dobila šefa države. (Kaučič, Grad, 1999:54)

Dr. Dušan Bilandžić ugotavlja, da so kljub reformi, ki je sicer federacijo decentralizirala, ostali »varovalni mehanizmi«, ki so partiji zagotovili nemoteno vladanje. To je predvsem še vedno precej centralizirana struktura partije, enotna vojska in Tito kot največja avtoriteta, ki v eni osebi združuje najvišjo državno, partijsko in vojaško funkcijo. (Bilandžić, 1990:11)

Na prelomu iz šestdesetih v sedemdeseta leta pa v Sloveniji politične enotnosti ni bilo več. Konflikt med Edvardom Kardeljem, ki naj bi pripadal »konzervativni« struji in Stanetom Kavčičem (predsednikom slovenske vlade), ki ga uvrščajo med liberalce, je Sloveniji škodoval v odnosu do federacije. Vrhunec je ta spor doživel s t. i. »cestno afero« (spor med Slovenijo in federacijo zaradi dodeljevanja mednarodnih kreditov za ceste, poleti 1969).

Kljub temu pa – kar zadeva načelni odnos do centra in položaj Slovenije v Jugoslaviji – med obema strujama ni bilo bistvenih razhajanj, le da je bila liberalna struja morda bolj radikalna in je zahtevala hitrejše in temeljitejše spremembe.

Edvard Kardelj je na seji predsedstva ZKJ 2. marca 1971. leta prebral referat z naslovom »Ustavni amandmaji in mednacionalni odnosi«. Tekst je bil posvečen razvoju enakopravnih mednacionalnih odnosov in njihovemu ustavnemu reguliranju. Kardelj zapiše, da je nacionalno vprašanje načeloma v Jugoslaviji rešeno, saj imajo narodi svoje države, svojo oblast, svojo ekonomsko samostojnost... »Kljub temu, pa praksa ni bila in še vedno ni dosledno taka. V praksi se pogosto odpirajo mnoga vprašanja mednacionalnih odnosov, predvsem o položaju posameznih narodov v federaciji. Pri nas so bila in so še danes prisotna razmišljanja, da so jugoslovanski narodi drugačni od ostalih narodov, da jugoslovanski narodi niso pravi narodi. Takšne teze so glavni izvor tako imenovanega unitarističnega jugoslovanstva. Takšna razmišljanja so zelo nevarna, lahko postanejo izvor težkih napak v nacionalni politiki. Ne trdim, da so imela takšna razmišljanja dominantno vlogo v družbenem življenju, zagotovo pa so imela vpliv na določene aspekte politike organov federacije.« Kardelj poudari, da »so jugoslovanski narodi enaki kot ostali narodi, zato enako čutijo tudi svoje interese. Zato tudi mednacionalnih odnosov ne moremo reševati drugače, kot jih rešujejo ostali narodi...« »...Če imamo vse to pred očmi, nam mora postati jasno, da postane vloga posamezne republike kot vloga države, kar je z novimi amandmaji tudi doseženo« (Kardelj, 1979: 379-381)

Stanovnik (2005) je takole komentiral takratni Kardeljev boj za večanje pravic posameznih republik: »Kardelj je v tistem obdobju čutil, da je treba še nadalje spreminjati razmere, bal se je eksplozije nacionalnih napetosti v kolikor nacionalne entitete ne bodo dobile večjih pravic. Kardelj si je po nacionalnih napetostih v začetku sedemdesetih let - še zlasti na Hrvaškem - izmišljal različne, tudi zelo komplicirane systemske rešitve, strukture in nove modele upravljanja z državo in gospodarstvom. V bistvu mu je bil cilj sproščanje nacionalnih napetosti. Konec Jugoslavije se je začel predvsem z demontažo in grobim napadanjem in zavračanjem Kardeljevih rešitev na področju mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji.«

3. 3. 7. Ustava iz leta 1974

Ustava SFRJ iz leta 1974 je zadnje (in najobširnejše) Kardeljevo teoretično delo, ki se ukvarja z nacionalnim vprašanjem. Zametek za nastanek te ustave je bila že reforma prejšnje ustave in njeni amandmaji. Zvezna ustava iz leta 1974 je že v preambuli in temeljnih načelih poudarila, da so odnosi v federaciji zasnovani na utrjevanju pravic in odgovornosti republik in pokrajin. V temeljnih načelih je bila zapisana tudi pravica vsakega naroda do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve. Z vidika nacionalnega vprašanja je bil ključni element te ustave nova opredelitev republik in pokrajin kot konstitutivnih prvin skupne države. Nekateri celo govorijo, da je imela v tem pogledu ustava iz leta 1974 celo nekatere konfederativne poteze. V nasprotju s prejšnjimi ustavami, je ustava iz leta 1974 v 3. členu republike izrecno opredelila kot države in jih razglasila za samostojne, pooblašene nosilke politične volje, med katerimi ni prevladovalo načelo preglasovanja. Avtonomni pokrajini Kosovo in Vojvodina sicer formalno nista bili opredeljeni kot državi, a glede na sodelovanje v skupni državi sta bili izenačeni z republikami. Oba zbora zvezne skupščine, tako zvezni zbor kot zbor republik in pokrajin, sta bila zastopniški telesi republik in pokrajin. Člane zvezne skupščine so delegirale skupščine republik ali pa samoupravni organi republik. Zakonodajni postopek in postopek v vseh pomembnih zadevah sta se opirala na načelo konsenza republik in pokrajin, kar z drugimi besedami pomeni, da je imela sleherna republika in pokrajina v vseh pomembnih zadevah pravico do veta. (Meier, 1996:20)

Politični vodilni organ federacije je bilo predsedstvo SFRJ, v katerem je imela vsaka od republik in pokrajin po enega predstavnika. Do smrti leta 1980 je predsedstvu predsedoval Tito, po njegovi smrti pa je bilo uvedeno nekakšno kolektivno vodenje s kratkimi mandati predsednikov. Na področju obrambe je največja novost ustave iz leta 1974, da je uvedla kot sestavni del oboroženih sil ob JLA tudi teritorialno obrambo kot najširšo obliko oboroženega splošnega ljudskega odpora. (Ribičič, 1995:358)

Ustava iz leta 1974 vnaša v jugoslovanski federalizem dogovorni element, saj konstituira federacijo in njene pristojnosti na temelju samoodločbe narodov in izvirne državne oblasti in pristojnosti republik kot primarnih nosilcev državne oblasti. Na podlagi tega meni dr. Franc Grad, da »ustavna ureditev iz leta 1974 v povezanosti z veljavnim mednarodnim redom omogoča enostranski izstop iz jugoslovanske federacije«. (Grad, 1991:49)

Ureditev uveljavljena z ustavo iz leta 1974 je naletela na povsem nasprotno oceno. Takoj po sprejetju ustave so se začele s strani srbskih centralistov pojavljati teze o ogroženosti Srbov v Jugoslaviji zaradi takšnih ustavnih sprememb. Jovan Mirić je v knjigi »Sistem i kriza« negativno ocenil novo ustavo, ki je okrepila položaj republik in pokrajin nasproti zveznemu centru. Meni, da gre za odstopanje od načel AVNOJ-a in Titove misli in od jugoslovanske ideje, ki je bila izražena že v kraljevini Jugoslaviji. »V imenu federalizacije je ta ustava prinesla defederalizacijo in konfederalizacijo. Federacija bi morala graditi na državljanu in delavcu, ne pa na narodih in republiških državah.« Mirić se je zavzemal za večinsko odločanje, ustavni ureditvi pa je očital, da omogoča diktaturo manjšine. Pravi tudi, da »bi morala biti pravica do odcepitve in samoodločbe vezana na sporazum vseh narodov in republik«. (Mirić, 1984:218-219)

Po izdaji Mirićeve knjige se je sprožil pravi plaz napadov na ustavno zamisel federacije. Zagovorniki ponovne centralizacije so v glavnem ponavljali Mirićeve teze in poudarjali, da je ta ustava »nepravična« za srbski narod, ki je najštevilčnejši narod v federaciji. Tovrstne teze so postajale tudi v srbskem republiškem in partijskem vodstvu vedno pogostejše, s prihodom Slobodana Miloševića na oblast pa je to postalo tudi uradno srbsko stališče. Začele so se pojavljati zahteve za revidiranje ustave v ponovno centralistično ureditev.

Milan Kučan je na takšne zahteve odgovarjal v referatu »Jugoslovanski federalizem od Speransa do razmišljanj o novi ustavi«: »Jugoslovanska federacija lahko deluje uspešno le kot prostovoljna zveza suverenih republik, ki se povezujejo na temelju samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve, in medsebojne odnose urejajo po načelih sporazumevanja, prostovoljnosti, vzajemnosti, solidarnosti in na podlagi polne enakopravnosti. V Sloveniji lahko dobi podporo le takšna sprememba ustave, ki bo zagotavljala razvoj na načelih, ki so postavljena oz. razvita z ustavo iz leta 1974 in ki v celoti upoštevajo polno enakopravnost narodov in narodnosti, enakost pravic in odgovornosti vseh za lasten in skupen razvoj v skupni državi. Federativna država na teh načelih je tudi naša, slovenska država. Jugoslavijo smo ustvarili skupaj z drugimi, kot dejanje svobodne in suverene odločitve, ki je izraz naše pravice do samoodločbe v skupnem boju za svobodo in obstoj in zaradi uspešnega uresničevanja interesov skupnega življenja ter tudi zato, ker smo prepričani, da so v takšni demokratični federativni socialistični skupnosti na najboljši možen

način varovani tudi naši posebni, nacionalni, kulturni in drugi interesi.« (Kučan v Ribičič, 1992:17)

Sočasno z ostrimi kritikami ustavne ureditve in predlogi za ponovno centralizacijo, so se zlasti v Sloveniji okrepile nasprotni težnje in predlogi, ki so perspektivo Slovenije videli v širjenju in krepitvi samostojnosti republike. Dr. France Bučar zapisal, da »je Jugoslavija po tej ureditvi le formalno federacija, dejansko pa je povsem unitaristična, ker o usodi jugoslovanskih narodov odloča vodilna partijska struktura na enovit, unitaristični način« (Bučar, 1986:254).

Stanovnik (2005) takole komentiral Kardeljevo zavzemanje za večanje nacionalnih pravic z ustavnimi reformami in ustavo iz leta 1974: »Kardelj je čutil, da je treba še nadalje spreminjati razmere, bal se je eksplozije nacionalnih napetosti v kolikor nacionalne entitete ne bodo dobile večjih pravic. Kardelj si je po nacionalnih napetostih v začetku sedemdesetih let - še zlasti na Hrvaškem - izmišljal različne, tudi zelo komplicirane systemske rešitve, strukture in nove modele upravljanja z državo in gospodarstvom. V bistvu mu je bil cilj sproščanje nacionalnih napetosti. Konec Jugoslavije se je začel predvsem z demontažo in grobim napadanjem in zavračanjem Kardeljevih rešitev na področju mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji.«

Verjetno je imel Stanovnik kar prav, ko je dejal, da je ravno zavračanje tovrstnih načel pri reševanju nacionalnih odnosov pripeljalo do razpada Jugoslavije. Namesto tega se je najprej v Srbiji, kot reakcija pa tudi v drugih republikah pojavljal vedno izrazitejši nacionalizem, ki je pripeljal do krvavih vojn in razpada Socialistične federativne republike Jugoslavije. Obdobje po Kardelju je Sloveniji prineslo samostojnost in svojo lastno državo. Slovenija je lahko izpeljala svojo osamosvojitve na legalen način ravno zaradi rešitev, ki jih je predvidevala ustava iz leta 1974. Dr. Repe je zapisal, da »po absolutni neodvisnosti Slovenije začnemo novo zgodbo z evropskim federalizmom«. Repe je prepričan, da bo ta zgodba sicer bolj uglašena, v svojem bistvu pa ne bo nič manj problematična in za ohranitev slovenske identitete tudi nič manj pomembna ali celo usodna. Zagotovo pa bo v njej veliko manj slovenskih stavkov, kot jih je bilo v jugoslovanski. In morda si bomo nekoč celo želeli, da bi med bruseljskimi evrokrati sedel tudi kakšen slovenski Edvard Kardelj.« (Repe, 1995:276)

4. SKLEP

Sklenemo lahko, da se je Edvard Kardelj obravnave nacionalnega vprašanja lotil iz vseh vidikov družbenega življenja. S svojimi pogledi in sklepanji je bil v očitnem nasprotju z mnogimi drugimi avtorji, ki so se te tematike lotevali enostransko ali pa so ta vprašanja reducirali na kmečko vprašanje ali pojmovali zgolj kot kulturna vprašanja. Prvo hipotezo zastavljeno na začetku pisanja diplomskega dela, da je *»Edvard Kardelj posvečal nacionalnemu vprašanju mnogo več pozornosti kot klasiki marksizma, hkrati pa je na nacionalno vprašanje gledal tudi celoviteje od marksistov in od meščanskih teoretikov nacionalnega vprašanja«*, lahko v sklepu potrdimo.

Kardelj je nacionalno problematiko postavil tudi v neposredno zvezo z mirom in vojno, globoko je bil prepričan, da je od neresitve tega vprašanja usodno odvisna stabilnost ali nestabilnost vsake skupnosti. Mnoge njegove teze v zvezi s tem so se potrdile tako v času druge svetovne vojne (1941-1945), kakor tudi v letih krvavih jugoslovanskih vojn (1990–2000). Kardelj je zastopal stališče, da je ustrezno rešeno nacionalno vprašanje slehernega naroda, se pravi, priznavanje in spoštovanje njegovih pravic, pogoj za medsebojno razumevanje, sožitje in stabilnost. Še posebej v primeru majhnih narodov, med katere sodi tudi slovenski, je Kardelj vztrajal pri nujnosti priznavanja istih načel, ki veljajo za velike narode in jih nekateri priznavajo zgolj velikim narodom.

Slovenski komunisti so lahko ob uporabi proti okupatorjem predvsem po zaslugi jasnih stališč v zvezi z nacionalnim vprašanjem, za kar imata nesporne zasluge predvsem Kardelj in Kidrič, delovali kot najpomembnejši povezovalni in mobilizacijski dejavnik znotraj slovenskega naroda. Narodnoosvobodilni boj si je predvsem Kardelj zamišljal tudi kot boj za rešitev nacionalnega vprašanja, kar se je kazalo tudi v ideji in zahtevi po združenih Sloveniji, po združitvi vseh Slovencev, ki jih je zgodovinski tok razbil po različnih državnih tvorbah, v eno lastno državo.

Kardelj je jugoslovansko državo, ki jo je nedvomno podpiral, videl predvsem kot skupnost svobodnih narodov in njihove svobodne in zavestne odločitve. Zaradi tega ni naključje, da se kljub občasnim taktičnim umikom in očitnim porazom ni nikoli odrekel svojemu temeljnemu prepričanju, da so pogoji za uspešno in trdno zvezno državo avtonomni in zadovoljni narodi,

ki sami odločajo o svojem življenju in sami določajo, katere funkcije bodo prenesli na skupne organe. Bil je čisto nasprotje tistih, marsikdaj tudi Tita, ki so videli pogoj za močno in uspešno državo v centralizaciji in kopičenju pristojnosti in moči v centru. To je še zlasti dodelal v ustavi iz leta 1974 in ustavni reformi pred tem, z radikalnim odvzemom vrste najpomembnejših funkcij federaciji in njihovim prenosom na republike oziroma pokrajini. Zaradi tega je postal Kardelj v očeh jugoslovanskih centralistov in tistih republik, ki so s padcem centralizma največ izgubljale, glavni krivec, tudi grobar, »stare Jugoslavije« in starih odnosov v njej. Kardelj se je z ustavo iz leta 1974 lotil velikopotezne in tudi tvegane demontaže federacije, kar je izrazil tudi z jasnim opozarjanjem, da nova jugoslovanska skupnosti ni več niti klasična federacija niti klasična konfederacija, ampak nekaj vmes. Kardelj je s to ustavo še dodatno utrjeval in odpiral perspektive državnosti republik. To so mu pozneje tudi očitali tako imenovani varuhi Jugoslavije in kritiki republiške samostojnosti kot tudi tisti, ki so konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let vzpostavljali nove suverene države na tleh nekdanje Jugoslavije. Kardelj je očitno napačno ocenil razpored političnih sil in njihovo moč, saj sicer najbrž z nekaterimi sistemskimi rešitvami, še zlasti na gospodarskem področju in v samoupravljanju ne bi načrtoval tako drznih in tudi neživljenjskih rešitev, ki so marsikdaj tudi njegove potencialne zaveznike spreminjale v nasprotnike.

Kardeljeve zasluge so nesporne pri vzpostavljanju novih odnosov v federaciji in s tem večanju vpliva posameznih republik, problematične pa na področju samoupravnega upravljanja in organiziranja, še zlasti v gospodarstvu. Vsekakor pa poznejšim voditeljem Jugoslavije, ni uspelo pri reformi federacije storiti niti ene poteze, primerljive s Kardejevimi ustavnimi spremembami. Razmere so zahtevale še radikalnejše priznavanje konfederalnosti oziroma asimetrične federacije, namesto tega pa se je ponujala in tudi izsiljevala sprememba ustave iz leta 1974 v centralistično smer. Nespoštovanje ustave iz leta 1974 in nepripravljenost za nadaljnje ustavne reforme v cilju krepitve državnosti republik sta bili eden izmed pomembnejših dejavnikov za razpad Jugoslavije in vojne. V Miloševićevi Srbiji, ki je postala glavni kritik Kardeljevih ustavnih rešitev, so odpravili ustavne pravice avtonomnih pokrajin in s tem še zlasti na Kosovu odprli eno izmed najbolj nevarnih žarišč nestabilnosti v Evropi. Zanimivo je, da so se v predlogih, ki so jih za rešitev kosovskega problema v določenih obdobjih ponujali evropski in ameriški dejavniki, zaznali mnogi elementi Kardeljeve rešitve tega vprašanja.

Vsekakor lahko potrdimo tudi drugo zastavljeno hipotezo, ki se glasi: *»Edvard Kardelj je s svojim delovanjem in sistemskimi rešitvami pripomogel k rešitvi slovenskega nacionalnega vprašanja, lahko mu pripišemo tudi zasluge pri graditvi slovenske državnosti in samostojnosti«* Vsekakor na koncu analize ne bo pretirano, če sklenemo, da je Edvard Kardelj teoretično in praktično veliko prispeval k vzpostavitvi slovenske državnosti oziroma k prehodu slovenskega naroda v nacijo.

5. LITERATURA IN VIRI

- Bilandžić, Dušan: 1971. godina u Hrvatskoj, ljudi iz 1971., Prekinuta šutnja, Vjesnik, Zagreb, 1990
- Bučar, France: Resničnost in utvara, Obzorja, Maribor, 1986
- Čosić, Dobrica, Pirjevec, Dušan: Nacionalne kulture v socializmu, polemike v Delu, Ljubljana, 1961
- Gabrič, Aleš: Socialistična kulturna revolucija, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1995
- Gabrič, Aleš: Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v prvem povojnem obdobju, v: Jugoslavija v hladni vojni, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 2004
- Grad, Franc: Ustavni akti v procesu osamosvajanja Republike Slovenije, Pravna praksa, št. 18, Ljubljana, 1991
- Hribar, Tine: Nova, osamosvojitvena volja Slovencev, v: Slovenci in država, zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU, Ljubljana, 1995
- Kardelj, Edvard: Pot nove Jugoslavije, članki in govori iz narodnoosvobodilne borbe 1941-1945, Državna založba Slovenije, 1946
- Kardelj, Edvard: Problemi naše socialistične graditve, 2. knjiga, Ljubljana, 1955
- Kardelj, Edvard: Družbenoekonomski smotri gospodarskega razvoja v prihodnjem obdobju, v: 8. kongres ZKJ, ČZP Komunist, Ljubljana, 1964
- Kardelj, Edvard: Ustavni amandmani i međunacionalni odnosi, v: Nacija i međunacionalni odnosi, Izbor iz dela IV, Izdavački centar Komunist, Beograd, 1979
- Kardelj, Edvard – Sperans: Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1980
- Kardelj, Edvard: Skica za monografijo, ČGP Delo, Ljubljana, 1979
- Kardelj, Edvard: Spomini, boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944-1957, Državna založba Slovenije, Niro Radnička štampa, Ljubljana, Beograd, 1980
- Kardelj, Edvard: Pravica do samoodločbe, uredil Pleterski, Janko, Naši razgledi, št.3, 1988)
- Kardelj, Edvard: Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje, v: Edvard Kardelj, Zbrana dela I, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1989
- Kaučič, Igor, Grad, Franc: Ustavna ureditev Slovenije, Gospodarski vestnik, Ljubljana, 1999

- Kolenc, Črtomir: Osimski sporazumi, Založba Lipa, Koper 1977
- Kreft, Lev: Komunisti in neinstitucionalna levica, v: Slovenska trideseta leta, Slovenska matica, Ljubljana, 1997
- Kučan, Milan, v: Ribičič, Ustavnopravni vidiki osamosvajanja Slovenije, Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1992
- Manifest ustanovnega kongresa KPS (1937), Teorija in praksa, št. 4 , 1977
- Marx, Karl, Engels, Friderik: Komunistični manifest, Naprej, Idrija, 1908
- Meier, Viktor: Zakaj je razpadla Jugoslavija, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 1996
- Mikuž, Metod: Slovenci v stari Jugoslaviji, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1965
- Mirić, Jovan: Sistem i kriza, Cekade, Zagreb, 1984
- Nečak, Dušan: Proces decentralizacije in demokratizacije (1968) in Slovenija, v: Slovenci in država, zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU, Ljubljana, 1995
- Osnutek Ustave Federativne ljudske republike Jugoslavije, Ministrstvo za konstituantno, Beograd, 1945
- Pirjevec, Jože: Jugoslavija: nastanek, razvoj ter razpad kraljevine in Titove Jugoslavije, Založba Lipa, Koper, 1995
- Pleterski, Janko: Revolucija in narodi, Teorija in praksa, let. 14, št. 5-6, Ljubljana, 1977
- Pleterski, Janko: Nekaj okoliščin v zvezi s pojmovanjem odnosa KPJ do narodov, v: Teorija in praksa, let. 21, št. 12, Ljubljana, 1984
- Prunk, Janko: Boj za enotnost delavskega razreda, Teorija in praksa, let. 14, št. 5-6, Ljubljana, 1977
- Prunk, Janko: Slovenski narodni programi, Društvo 2000, Ljubljana 1986
- Repe, Božo: Rdeča Slovenija, Tokovi in obrazi iz obdobja socializma, Sophia, Ljubljana, 2003
- Repe, Božo: Slovenci in federativna Jugoslavija, v: Slovenci in država, zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU, Ljubljana, 1995
- Režek, Mateja: Jugoslovanski federalizem in ustavni zakon 1953, v: Prispevki za novejšo zgodovino, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 1998
- Ribičič, Ciril: Politični sistem in federacija, v: Teorija in praksa, let. 21, št. 12, Ljubljana, 1984
- Ribičič, Ciril: Ustavnopravni vidiki osamosvajanja Slovenije, Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1992

- Ribičič, Ciril: Republika Slovenija v ustavah jugoslovanske federacije, v: Slovenci in država, zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU, Ljubljana, 1995
- Rizman, Rudi: Marksizem in nacionalno vprašanje, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1980
- Stanovnik, Janez: Intervju z Markom Koprivcem
- Šetinc, Franc: Misel in delo Edvarda Kardelja, Prešernova družba, Ljubljana, 1979
- Šurčulija, Živko: Pojavne oblike in izvori nacionalizma v Jugoslaviji, v: Stanojčić, Ilija, Pašić, Nadjan: Nacionalno pitanje i socializam, Rad, Beograd, 1982
- Vidmar, Josip: Obrazi, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1985
- Vidmar, Josip: O slovenstvu i jugoslavenstvu, Globus, Zagreb, 1986
- Vidmar, Živa: Intervju z Markom Koprivcem (2005)
- Vratuša, Anton: Intervju z Markom Koprivcem
- Ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije, Uradni list FLRJ, 1946
- Ustav Socialistične federativne republike Jugoslavije, Službeni list SFRJ, Beograd, 1963
- Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije, Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana, 1974